

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**HZ. OSMAN DÖNEMİ FİTNE OLAYLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**MUHAMMED SAİD UYSAL
ORCID: 0000-0001-9415-9589**

BURSA – 2020

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

HZ. OSMAN DÖNEMİ FİTNE OLAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**MUHAMMED SAİD UYSAL
ORCID: 0000-0001-9415-9589**

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi İLHAMİ ORUÇOĞLU**

BURSA – 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/09/2020

Tez Başlığı / Konusu: HZ. OSMAN DÖNEMİ FİTNE OLAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 65 sayfalık kısmına ilişkin, 01/09/2020 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar hariç

5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01.09.2020

Adı Soyadı: Muhammed Said Uysal
Öğrenci No: 701722016
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

01.09.2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum HZ. OSMAN DÖNEMİ FİTNE OLAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
16.09.2020

Adı Soyadı: Muhammed Said UYSAL

Öğrenci No: 701722016

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Muhammed Said Uysal
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: X + 75
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

HZ. OSMAN DÖNEMİ FİTNE OLAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hulefâ-i Râşidîn dönemi, Hz. Peygamber (sav) döneminden sonra Müslümanların öğrenmek için çokça çaba sarf ettiği ve kendilerine örneklik buldukları bir dönemdir. Ashabın en önde gelenlerinden olan ilk dört halife döneminde yaşanan siyasi olaylar, İslam dünyasını günümüze kadar etkilemeye devam etmiştir.

Hz. Osman dönemi siyasi olayları, Müslümanların mezhepleşme sürecini başlatması açısından önem arz etmektedir. Çünkü o dönemde yaşanan gelişmeler, sonrasında yaşanan olayların da tetikleyicisi olmuştur.

İncelenen dönem, fitne sürecinin yaşandığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan olaylar incelenirken Hz. Peygamber (sav)'in vefatından hemen önce başlayan olaylar ele alınarak çalışmaya başlanmıştır. Birinci bölümde fitnenin başlangıç noktası; nasıl başladığı, hangi olayların fitne hadiselerine sebep olduğu gibi meseleler ele alınmıştır. İkinci bölümde gerekçelerden biri olan ve üzerinde yoğunlaşmak istenilen toplumun değişimi ve dönüşümü incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Hz. Osman'ın şehit edilmesi, şehit edilmeden önce ve sonra yaşanan hadiseler ele alınmıştır.

Çalışmada; Hz. Osman'ın hataları üzerinden yapılan okumalara karşın, toplumun hadiseler üzerindeki etkileri izah çalışılmış ve tek suçlu aramaktan ziyade toplum yapısında meydana gelen dönüşümün anlaşılmaya çalışılmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hz. Osman, Halifelik, Fitne, Sosyal Ortam, Sahabe

ABSTRACT

Name and Surname : Muhammed Said UYSAL
University : Uludag University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Islamic History and Arts
Field : History of Islam
Thesis Qualification : Master Thesis
Number of pages : X + 75
Date of graduation :
Thesis Advisor : Assistant Professor İlhami ORUÇOĞLU

Examination of the Sedition Events (Fitnah) in the Period of Caliph Othman

The period of Hulefâ-i Râşidîn (Rightly Guided Caliphs) is a period that Muslims made a great effort to learn and found an example for themselves after the time of the Prophet Muhammad (pbuh). The political events that took place during the period of the first four caliphs, the most prominent Companions, have continued to affect the Islamic world until today.

The political events of the period of the Caliph Othman are important in terms of initiating the sectarianization process of Muslims. Because the developments experienced in that period were also the triggers of the events that happened after.

The period in question is the period in which the sedition events (fitnah) took place. While examining the events, firstly the events that started just before the death of the Prophet Muhammad (pbuh) were discussed.

In the first chapter, the starting point of sedition, issues such as how it started, which events caused the *fitnah* were discussed. The opinions put forward on this issue were evaluated. In the second part, the change and transformation of the society, which is one of the reasons and on which we want to focus, has been examined. In the third and last chapter, The martyrdom of Othman and the events before and after he was martyred were tried to be addressed.

In the study; despite the readings focused on Othman's mistakes, the effects of society on the events were tried to be explained and the importance of trying to understand the transformation of the social structure rather than looking for a single responsible for all events was emphasized.

Key Words: Caliph Othman, Caliphate, Fitnah, Social Environment, Companions

ÖNSÖZ

İslam tarihi okumaları yapılırken Hz. Peygamber (sav) döneminden sonra en dikkat çekici dönem, ‘Raşit Halifeler Dönemi’dir. Onları anlamaya çalışmak, örnek almak ve hayatlarını okumak tüm Müslümanlar için büyük önem arz etmektedir. İlk dört halife, hem Rasulullah (sav) hayattayken, hem de o vefat ettikten sonra davranışlarıyla Müslümanlara örneklik teşkil eden, ashabın en önde gelen şahsiyetleridir.

İlk dört halife döneminde yaşanan hadiseler birçok açıdan tartışma konusu olmuştur. Müslümanlar arasındaki mezhepsel ayrışmaların temel sebepleri de yine bu dönemde yaşanan hadiselerden kaynaklanmaktadır. Hz. Ebûbekir’in halife seçilmesi, Hz. Ömer’in şûrâ oluşturarak kendisinden sonraki halifenin belirlenmesini istemesi, Hz. Osman’ın halifeliği döneminde yaşanan hadiseler ve onun şehit edilmesi tartışılmalı başlıca konulardandır.

Hz. Osman dönemi, fetihlerle gelen büyümenin etkileri, toplumun dönüşümü, halifenin müsamahalı yönetimini kötüye kullanımdan doğan problemler, Basra, Kûfe ve Mısır gibi bölgelerdeki bazı kesimlerin ayaklanmaya kalkışmaları ve netice itibarıyla de halifenin şehit edilmesine sebep olan fitne olaylarının başlaması gibi hadiseleri içinde barındırması bakımından karmaşık ve merak edilen bir dönemdir.

Hz. Ali’nin halifeliğinde yaşanan savaşların ve ortaya çıkan yeni mezheplerin oluşumunu hazırlayan hadiseler Hz. Osman dönemi olaylarıyla doğrudan bağlantılıdır. Üçüncü halifenin müsamahalı yönetimi, akrabalarından bazılarının onun bu yumuşaklığını kötüye kullanması, İslam devletinin genişlemesi, Müslüman toplumun nüfusunun artması ve dönüşmesi gibi hususlar sonraki süreçte ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden tartışmaların zeminini hazırlamıştır.

Bu süreç ele alınırken suçlu aramaktan ziyade dönemi iyi kavramaya çalışmanın daha objektif bir yaklaşım olacağı düşüncesi öne çıkmaktadır. Zira ashab biz Müslümanlar için örneklik teşkil etmektedir. Bu devri ve hadiselerini değerlendirirken hatalı aramaktan ziyade, şahsiyetleri ve dönemi daha iyi anlamaya çalışmanın daha kıymetli olacağı kanaatindeyiz.

Tezin her aşamasında büyük emeği bulunan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu’na, beni sürekli destekleyen aileme ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Ömer Faruk Kaygısız’a ve Hakan Sari’ye teşekkürü borç bilirim.

Muhammed Said UYSAL Bursa-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ.....	1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTNE HADİSELERİNİN SEBEPLERİNE DAİR YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

I. FİTNE	5
II. FİTNE HADİSELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ	5
III. FİTNEİN SEBEBİ OLARAK ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER	12
A. Kabilecilik.....	12
B. Hz. Osman'ın veya Akralarının Hataları.....	15
C. Akraba Kayırma.....	17
D. İslam Coğrafyasının Genişlemesi	19
E. Diğer Nedenler.....	20
IV. GEREKÇELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	23
V. FİTNE HADİSELERİNE BAŞKA BİR ZAVİYEDEN BAKMAK MÜMKÜN MÜ?..	27

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPI VE İNSAN UNSURUNUN OLAYLARDAKİ ROLÜ

I. FİTNEİN BAŞLANGIÇ NOKTASI NERESİ.....	30
II. HZ. PEYGAMBER (SAV)'İN VEFATINA YAKIN YAŞANAN HADİSELER	33
III. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ OLAYLARININ ETKİSİ	33

IV. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE YAŞANAN OLAYLAR VE FİTNE BAĞLAMINDAKİ YERİ	35
A. Hz. Ömer'in Fitne Beklentisi/Öngörüsü	37
B. Basra, Kûfe ve Mısır Şehirlerinin Oluşturulması.....	40
C. Toplumsal Yapı.....	41
V. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE YAŞANAN HADİSELER	45
A. Fütühatın Durması	45
B. Kabilelerin ve Liderlerinin İslam'a Karşı Durumları ve İlk Müslümanlara Bakışları	46
C. Hz. Osman'ın Müsamahalı Yönetimi	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. OSMAN'IN ŞEHADETİ VE MEDİNE'DEKİ ORTAM

I. İleri Gelen Sahabelerin Durumları ve İmkanları.....	51
II. Hz. Ali'nin Muhasara Dönemindeki Fiilleri	54
III. Asilerin Niyetleri ve Uygulamaları.....	58
IV. Şehadetin Oluşturduğu Şok.....	66
V. Toplumun Şaşkınlığı ve Eylemsizlik	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	75

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
b.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
nşr.	: Neşreden
nr./ No	: Numara
vr.	: Varak
s./ss.	: Sayfa/Sayfa sayısı
S	: Sayı
ed./edt.	: Editör
vd.	: ve diğerleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Tarihçinin kendi yaşadığı ortamdan etkilenmesi ve şahsi fikirlerinin araştırmalarını etkilemesi kaçınılmazdır. Modern dönem bakış açısı olayları sadece akli düzleme indirgeyerek her meseleyi günümüz bakış açısıyla yorumlama ve anlama gayreti içerisindedir. Ancak böylesine hassas bir dönemin değerlendirmesini yaparken bu devrin kendi değerlerini göz önünde tutmanın ve ortamı anlamaya çalışmanın daha bilimsel bir yaklaşım olacağı aşikardır.

Çalışmada; Hz. Osman dönemi fitne olaylarının sebepleri, neden başladığı, bu olaylara sebebiyet veren şartların hangi nedenlerle meydana geldiği, toplumsal dönüşümün etkisinin ne olduğu gibi başlıklar ele alınmıştır. Fitne olayları ele alınırken tek bir kavram veya şahıs üzerinden olayları değerlendirmekten ziyade bütünü göz önünde bulundurarak meseleleri değerlendirmek hedeflenmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Çalışmada öncelikli olarak ana kaynaklar taranmış, ikinci kaynaklardan ilave olabilecek bölümlerden istifade edilmiştir. Ayrıca yakın dönem İslam tarihi ve siyer kaynakları gözden geçirilerek farklı bakış açılarından yararlanılmaya çalışılmıştır. İlk dönem ve yakın dönem bakış açıları karşılaştırılarak dönemin ele alınış şeklindeki farklılıklar hakkında bilgi edinilmiştir. Söz konusu dönem değerlendirilirken, birden çok etkenin göz önünde bulundurulması hedeflenmiş ve çalışma bu zemin üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada fitne döneminde yaşanan olayları tek tek tespit etmek amaçlanmamaktadır. Bu hedef günümüzde yapılmış pek çok tez ve kitap çalışmasında zaten yerine getirilmiş olmaktadır. Bu araştırmanın amacı günümüzde yapılan çalışmaların incelenmesi ve olayların sebebi olarak düşünülen hususların değerlendirilmesini yapmak ve o eserlerde ön plana çıkarılmayan bir hususu dile getirmektir. Dolayısıyla bütün kaynakların taranmasından ziyade ilk ve en önemli kaynak olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk* adlı eseri teze temel teşkil eden esas kaynak olmuştur. Bunun yanında ilk dönem eserlerinden; İbn

Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târîh* ve *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si ve İbn Haldun'un *Târîhu İbn Haldun el-Müsemmâ Dîvânü'l-Mübtede'* ve *l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Men 'Âsarahüm men Zevi's-Şâni'l-Ekber*'i gibi kaynaklar da yeri geldikçe kullanılmıştır. Yakın dönem kaynaklarından Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve Târîh-i Hulefâ*, Adem Apak'ın *İslam Tarihi*, Mehmet Azimli'nin *Hz. Osman* adlı eserleri araştırmanın önde gelen kaynaklarını teşkil etmektedir. Bunların dışında yine konuyla alakalı tezler ve makaleler de muhteva bakımından incelenmiş ve gerektiği yerlerde kullanılmıştır.

Konuyla alakalı daha önce yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Bunlar içinde yüksek lisan tezi olarak; Hasan Barlak'ın; *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, Murat Akarsu'nun; *Hilafetine Kadar Hz. Osman*, Fatih Topaloğlu'nun; *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, Nejdet Akay'ın *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, Dursun Ali Şeker'in *Hz. Osman (ra) Döneminde Devlet Yapısı ve Sosyal Hayat*, Shamo Kazımov'un; *Müsteşriklerin Hz. Osman Dönemi Olaylarına Yaklaşımları* adlı tezler ile Osman Dertli'nin *Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* ve Murat Akarsu'nun; *Hz. Osman ve Hilafeti* adlı doktora tezleri zikredilebilir. Adı geçen çalışmalar incelenmiş olup meselenin değişik yönlerine değindikleri tespit edilmiştir. Fakat çalışmamızda istifade ettiğimiz eserler olmakla birlikte, fitne hadisesinin tarihsel ve toplumsal dönüşümü tespit etme noktasında tezimizin hedefini en azından bütünüyle ve belirgin olarak yansıtmadıkları düşünülmektedir.

IV. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Çalışmamızın birinci bölümünde; fitne kavramı, fitne hadiselerinin kısa bir özeti, fitnenin sebebi olarak öne sürülen kabilecilik, toplumsal dönüşüm, İslam coğrafyasının genişlemesi ve akraba kayırma gibi konular ele alınmıştır. Modern dönem bakış açısı aktarılarak bazı yorumlar ve eleştiriler yapılmıştır.

İkinci bölümde toplumsal yapı ve insan unsurundan hareketle fitne hadiselerine neden olan tarihsel arka planın ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda İslam devletinin büyümesi ve dönüşmesi, toplumun farklılaşması ve ashaba bakış, sahabe sayısının toplumun oranına göre azalması gibi hususlar ele alınmış ve ayrıca Hz.

Peygamber (sav)'in vefatına yakın zamanlardan itibaren yaşanan hadiselerin fitne olaylarına etkileri incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise; Hz. Osman'ın şehadetiyle sonuçlanan olaylar, asilerin tutumları ve meselenin büyümesinin sebepleri, şehadetin toplumda oluşturduğu şok ve ashabın eyleme geçmesini engelleyen nedenler gibi konular değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
FİTNE HADİSELERİNİN SEBEPLERİNE DAİR YAPILAN
DEĞERLENDİRMELER

I. FİTNE

Fitne kelimesi sözlükte; bela, mihnet, sıkıntı, fesat, ara bozma,¹ baştan çıkarma, karışıklık ve ara bozan gibi anlamalara gelmektedir.² Daha eski kullanımlarda ise altını veya gümüşü ateşte eriterek değerini anlamaya çalışmak gibi manası da bulunmaktadır.³ Zamanla, dini bakımdan birbirine zıt olan iki durum karşısında birini diğerine tercih etmenin verdiği sıkıntı ve karışıklık, birbirleriyle çekişen iki zümreden birini tercih etmedeki zorluk ve bunun doğurduğu kargaşa, dini-siyasi otoriteye karşı direnme, isyan anarşi ve iç savaşa kadar uzanan bir anlam çeşitliliğine sahip olmuştur.⁴

Fitne kavramı Müslümanların zihninde, İslam Tarihi'nde yaşanan elim hadiseler sebebiyle olumsuz bir hale bürünmüştür. İslam dininin yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber (sav) insanları, iç veya dış etkenlere bağlı olarak çıkabilecek her türlü karışıklığa, fesada ve nifaka karşı uyarmıştır.⁵ Ashabına da bu konuda zaman zaman hem bireysel hem de genele yönelik uyarılarda bulunmuş ve fitne döneminde nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili tavsiyeler vermiştir.

Müslümanların zihninde genelde olumsuz bir etki bırakan ve inanan herkesi etkileyen bu hadiselerle farklı perspektiflerle yaklaşanlar da olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de: "Evlatlarınızın ve mallarınızın sizin için birer fitne (imtihan) olduğunu bilin."⁶ mealindeki âyette, fitnenin aslında bir imtihan ve sınanma vesilesi olabileceği de belirtilmiştir.⁷

II. FİTNE HADİSELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ

Fitne döneminde meydana gelen hadiseleri ele alırken Hz. Peygamber (sav)'in vefatının hemen öncesinden başlayarak Hz. Osman'ın şehadetini ve sonrasında yaşanan

¹ Şemseddin Sami, "Kamus-ı Türki Latin Harfleriyle Osmanlıca - Türkçe Sözlük", ed. Raşit Gündoğdu, Ebûl Faruk Önal, Niyazi Adıgüzel, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2011, s. 759.

² Ferit Devellioğlu, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat", Ankara: Aydın Kitabevi, 2007, s. 269.

³ Casim Avcı, Recep Şentürk, "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, C. 24, ss. 156-59.

⁴ Çağrı, Mustafa, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, C. 13, s. 158.

⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, C. 2, s. 292.

⁶ Enfâl, 8/28.

⁷ Avcı, Şentürk, "Kabile", ss. 156-59.

olayları da kapsayacak şekilde incelemek, meseleleri daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Doğrudan o dönemi okumak meselelerin bütününe bakmaktan ziyade, her şeyi tek bir noktaya odaklamaya sebep olacak ve bakış açısını daraltacaktır.

Hz. Peygamber (sav)'in vefatına yakın dönemde, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde bir takım hareketlenmelerin, sahte peygamberlerin ve irtidat hareketlerinin başladığı haberleri gelmiştir.⁸ Bu haberler, daha Hz. Peygamber (sav)'in vefatından önce İslam coğrafyasında İslam'la tanışmış, ancak kalpleri tam ısınmamış bazı toplulukların bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü kalbi mutmain olmayan bu insanlar, sonraki yıllarda olayların büyümesine sebep olacak ve fitne olarak adlandırdığımız sürecin başlamasında önemli bir rol oynayacaklardır.

Hz. Peygamber (sav), Üsame b. Zeyd'in komutan olmasına itirazlar olmasına rağmen ordunun başına tayin etmiş ve Şam üzerine yürümesini emretmiştir. O da ordusuyla birlikte Bizans üzerine yürümek için harekete geçmiş ve Medine dışında askerleri konaklatmıştır.⁹

Hz. Peygamber (sav) vefatını müteakiben İslam ordusu Hz. Peygamber (sav)'in vefat ettiğini öğrenip Medine'ye geri dönmüştür. Hz. Ebûbekir kendisine biat edildikten sonra ilk iş olarak Üsame ordusunu sefere çıkmak üzere görevlendirmiştir. Aşhabın ileri gelenleri de dahil olmak üzere toplumda itirazlar baş göstermiştir. Çünkü bedevi Arap kabilelerinden bir kısmının irtidat haberleri ve sahte peygamberlerin türediğine dair bilgiler gelmeye devam etmektedir. Eğer İslam ordusu Şam üzerine sefere çıkarsa, Medine'deki Müslümanların savunmasız kalacağına dair endişe taşınmaktadır. Ancak Hz. Ebûbekir her ne pahasına olursa olsun Hz. Peygamber (sav)'in emrini yerine getirmekte kararlı olduğunu bir hutbeyle ilan etmiş ve orduyu sefere yollamıştır. İslam ordusu Üsame b. Zeyd komutasında savaşarak yoluna devam etmiş ve Medine'ye ganimetlerle dönmüştür.¹⁰

İlk İslam halifesinin iki buçuk yıl boyunca uğraşıp temin ettiği düzen Hz. Ömer'in mizacı ve Medine'deki Müslümanların ona olan güveni sebebiyle de devam etmiştir.

⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarih-i Taberi*, çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007, C. 3, ss. 319-20.

⁹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 319.

¹⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 340-42.

Yapısı gereği daha tavizsiz ve hiçbir konuda şüphe bırakmayacak derecede titiz olan Hz. Ömer'in halifeliği döneminde ne valilerden dolayı ne de başka bir kesim sebebiyle sorun çıkmamıştır. Hz. Ömer, Müslümanların fetihlerden ve zenginlikten etkilenmemeleri için elinden geleni yapmıştır. Valilerden en ufak bir şikayet olduğunda onları değiştirmiş, mal varlıklarına el koymuş, sıkı bir şekilde yaptıkları işleri denetlemiş ve onları sık sık uyarmıştır. Hz. Ömer'in bireysel olarak ortaya koymuş olduğu bu tavır pek çok şeyin önüne geçmiş, insanlar ona bir şey soracakları zaman bile iki kere düşünüp ondan sonra danışır veya söyler olmuşlardır.

Burada fitne olaylarına değinirken Hz. Ömer'in fitne beklentisine dair rivayetlere de bakmak gerekir. Zira Hz. Ömer bu konuda çok temkinliydi ve İslam toplumunun hassasiyetlerinin değişmesinden çekinmekteydi. Onun bu konudaki hassasiyetini, kabileler arası dengeleri iyi gözetmesinde, valilere davranışlarında ve ashabı yanında tutmak istemesinde görmek mümkündür.

Hz. Ömer bir gazveden önce: "Abbas'ın vefatından önce cihada çıkmaya çalışıyorum. Çünkü sizler Abbas'ı yitirecek olursanız kötülükler çorap sökücü gibi art arda birbirini kovalayacaktır." demiş ve Hz. Abbas Hz. Osman'ın halifeliğinin altıncı yılında vefat etmiş ve onun vefatından sonra Müslümanların başına felaketler arka arkaya gelmeye başlamıştır.¹¹

Bir başka olayda ise Hz. Ömer, malların dağıtımını yaparken birisi ona: "Beytülmâlde olabilecek bazı durumlara karşı ihtiyaten bir şeyler bıraksan." deyince Hz. Ömer ona: "Bu, şeytanın senin diline bıraktığı bir sözdür. Allah beni onun şerrinden korusun. Bu ise benden sonra gelecekler için bir fitne olacaktır. Ben onlara Allah'ın emrini ve Resul'ünün bıraktığını bırakıyorum. İşte bu, bizi şu gördüğümüz duruma getiren silahımızdır. Mal sizlerden birinizin dininin karşılığındaki değer haline gelmeye başladı mı, helak oldunuz demektir."¹² diyerek o kişinin teklifini reddetmiş ve zenginliğin Müslümanlar arasında bir fitne vesilesi olabileceği endişesini dile getirmiştir.

Hz. Ömer yine zenginlikle alakalı farklı meselelerde Müslümanları uyarılmış ve onların arasında bozgunculuk, nifak ve fitnenin çıkmasından çekindiğini sık sık dile

¹¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 459.

¹² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 463.

getirmiştir.¹³ Hz. Ömer vefat ettikten sonra, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde zenginlik artmış, üçüncü halife zenginlik konusunda ondan daha farklı bir metot izlemiş ve bu da insanlar arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştur.

Hz. Osman, Hz. Ömer'e göre daha yumuşak bir mizaca sahiptir. Müslümanlar ikinci halife şehit edilince onun yerine daha müsamahalı birinin geçmesini arzu etmişlerdir. Şûrânın başkanı olan Abdurrahman b. Avf, şûrada Hz. Ali ve Hz. Osman sona kalınca, Medine halkı arasında kamuoyu yoklaması yapmış ve gelen talepleri de göz önünde bulundurarak Hz. Osman'ı halife ilan etmiştir.¹⁴ Şûrâda, Hz. Ali'nin Hz. Ömer gibi bir yönetim anlayışına sahip olacağından çekinildiği için onu atlayıp, çok yaşlı, ehemmiyetsiz ve en gevşek olarak görülen Hz. Osman'ın halife seçildiği gibi değerlendirmeler de yapılmıştır.¹⁵ Burada şûrâ üyelerinin çok daha rahat hareket edebilmek ve istediklerini yapabilmek için böyle bir tercihte buldukları öne sürülmüştür. Ancak Hz. Osman'ın toplum nezdindeki değeri ve konumu göz önünde bulundurulursa, onun halifeliği hak eden biri olduğu anlaşılacaktır.

Hz. Osman zengin bir tüccardır. Hz. Peygamber döneminde fakirlik ve kıtlık zamanlarında Müslümanlara büyük faydaları dokunmuştur. Birçok fetihle İslam ordusunun eksiklerinin tamamlanması için malının büyük kısmını Hz. Peygamber (sav)'e hibe etmiştir. İlk altı yıl büyük fetihlerle geçmiş, müslümanlar ilk iki halife dönemine kıyasla büyük bir zenginliğe sahip olmuşlar, Hz. Ömer'in çekindiği zenginlik¹⁶ Müslümanların eline geçmeye başlamıştır. Ancak Hz. Osman, bu zenginlikten Hz. Ömer'in duyduğu gibi bir rahatsızlık duymamakta, aksine itiraz edenlere de 'Müslümanların zenginliklerine karışmam sadece zekat toplamakla mükellefim' diye karşılık vermektedir.¹⁷

¹³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 478.

¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, 2. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2015, C. 3, s. 66; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Keskin Mehmet, 1. b., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994, C. 7, s. 240.

¹⁵ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, 1. b., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963, s. 19.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 463.

¹⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 548.

Hız. Ömer döneminde kurulan Basra ve Kûfe şehirleri, ilk dönemlerde ordugah olarak kullanılmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde askerler buralara tamamen yerleşmiş ve halife Hız. Ömer'in emirleri doğrultusunda şehir haline gelmişlerdir.¹⁸

Hız. Osman döneminin ilk altı yılında hızlı bir şekilde devam eden fetihlerde görevli askerler şehirlere dönmüş ve buralarda ikamet etmeye başlamışlardır. Ancak şehir kültürü olmayan, askeri kültürü benimsemiş ve İslam anlayışını tam olarak benimsememiş kişilerin yoğun olduğu bu iki şehirde, sorunlar da baş göstermeye başlamıştır. Valilerin en ufak hatalarına dahi tahammül etmemiş ve hemen her türlü fiillerinde onlara karşı gelmişlerdir. Buna benzer durumlar Hız. Osman'a intikal edince o da ya valiyi azletmiş ya ara bulmaya çalışmış ya da sorun çıkaranları şehirden sürmüştür.¹⁹

Bu süreçte Hız. Osman kendi akrabalarını yönetimde daha fazla tercih etmesi hususunda eleştirilmektedir. Hız. Osman da bu eleştirilere: "Benim tayin ettiğim adamlar Muğire b. Şube'den daha aşağı mıdır ki, Ömer ona valilik verdi. Ama onu kimse ayıplamadı ve kötü söz söylemedi." diyerek karşılık vermiştir.²⁰ Yine kendisini bu minvalde eleştiren Mısırlılara; Nisâ sûresinin birinci âyetinde akrabalık bağlarına riayet etmeyi emreden kısmı ve Enfâl sûresinin yetmiş beşinci âyetinde geçen ve akrabalık bağından ötürü yakın olanlar birbirlerine daha yakındırlar mealindeki âyeti okuyarak cevap vermiş ve onlar da bir şey diyemeden geriye dönmüşlerdir.²¹

Hicretin otuzuncu senesinde Velîd b. Ukbe içki içtiği iddiasıyla Hız. Osman'a şikayet edilmiş ve bu iddialar gölgesinde görevden alınmıştır. Velîd İbn Heysemân'ı öldürenleri Medine'ye bildirmiş, oradan gelen emir üzerine faille kisas uygulayarak idam ettirmiş ve bu idam ettirilen kimselerin akrabaları da Velîd'e kin gütmeye başlamışlardır. Bu kinlerinden ötürü onun açığını kollamaya başlamışlar ve hakkında içki içtiğine dair iddialar ortaya atmışlardır. Böylelikle onun bu durumu Abdullah b. Mes'ud'a bildirilmiş fakat o, buna itibar etmemiştir. Daha sonra Velîd'in içki içtiğine dair

¹⁸ Avcı, Casim, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, C. 26, s. 339.

¹⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, ss. 552-53.

²⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 554.

²¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 558.

söylentiler devam etmiş, kısas uygulananların akrabalarından Ebû Zeyneb ve Ebû Müverri' onun mührünü uyuduğu sırada alıp Hz. Osman'a bildirmişlerdir. Hz. Osman'a: "İçki içtiğini görmedik ancak sakalından şarabın damladığını gördük." demişlerdir.²² Hz. Osman da Velîd'i görevden almış ve yerine Said b. Âs'ı Kûfe valiliğine atamıştır.²³ Ancak halk Velîd'in yönetiminden memnundu. Onun görevden alınması Kûfe'de belli kesimlerde rahatsızlık uyandırmıştır.²⁴

Said Kûfe'ye varduktan sonra, şehir halkının durumu hakkında bilgi sahibi olmaya başlamış ve; şehir halkının keşmekeşin içinde bulunduğunu, ileri gelenlerin zillet içinde bulunup bedevilerin ise şehre hakim olduklarını, üstün ve şeref sahibi kimselere itibar edilmediğini ve bu sebeple halkın başından fitnenin eksik olmadığını anlatan bir mektupla şehrin durumunu Hz. Osman'a iletmiştir. Halife de ona herkese hak ettiği ölçüde davranması gerektiği şeklinde karşılık vermiştir.²⁵ Daha sonra Said'den rahatsızlık duyanlar onun halifenin yanına gitmesini fırsat bilerek onu tekrar şehre sokmamış ve Ebû Musa el-Eş'ari'yi vali olarak talep etmişlerdir. Hz. Osman da onların bu taleplerini yerine getirmiştir.²⁶ Kûfe halkına mektup yazan Hz. Osman, onlara karşı sabırlı olacağını ve onların Allah'a isyan sayılmayacak isteklerini yerine getireceğini bildirmiştir.²⁷

Velîd'in görevden alınmasına neden olan, Said b. Âs zamanında sürülerek Muaviye'nin yanına gönderilen ve Said'i Kûfe'ye sokmayanlar hep aynı kişilerdir.²⁸ Bu kişiler Hz. Osman'ın şehit edilmesi hadisesinde de aktif rol oynayan, Hz. Ali'nin halife olmasını sağlayan ve onun döneminde de yine sorun çıkarmaya devam edecek olan kimselerdir.

Mısır'da Abdullah b. Sebe, Yahudi ancak Müslüman olduğunu iddia eden biridir. Sürekli insanların akıllarını bulandırarak ve farklı görüşler ileri sürerek etrafında birçok kişi toplamaya ve kendi görüşlerini benimsetmeye başlamıştır. İyiliği emretmekle

²² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, C. 3, ss. 110-12.

²³ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 256.

²⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 547.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 113.

²⁶ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 553.

²⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 153.

²⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 552; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 143.

mükellef olduklarını, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi olduğunu iddia etmekte ve Hz. Osman'ın onun hakkını gasp ettiğini ileri sürmektedir.²⁹

Mısır, Kûfe ve Basra halkları halifeye karşı çıkma hususunda birbirleriyle sürekli irtibat halindedirler. Birbirleriyle mektuplaşmakta ve Medine'ye giderek karışıklık çıkarmak ve Hz. Osman'ı zora sokmak istemektedirler.³⁰ Bir sene sonra Basra, Kûfe ve yine Mısır'dan insanlar Medine dışında toplanmış ve Hz. Osman'ın halifeliği bırakmasını istemişlerdir.³¹

Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın gayretleriyle geri dönmek üzere ikna edilmişlerdir. Ancak tekrar Medine'ye dönerek bir mektup bulduklarını ve mektupta kendilerinin öldürülmesinin emredildiğini söyleyerek Hz. Osman'ın bu işte parmağı olduğunu öne sürmüşlerdir. İddia edildiğine göre Mervan b. Hakem mektubu yazmış ve halifenin mührünü kullanmıştır. Bu sebeple ya halifenin kendisini azletmesi gerektiğini ya Mervan'ı kendilerine vermesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak Hz. Osman bunların hiçbirini yerine getirmemiş ve böyle bir mektup yazmadığını söylemiştir.³²

Bunun üzerine fitneci topluluk Hz. Osman'ın evini muhasara altına almıştır. Hz. Osman ise sürekli olarak ashabı fitnecilere karşı çıkmamaları yönünde uyarılmış ve herhangi bir çatışma çıkmasını istememiştir. Onu korumak için askerlerle evin içinde bulunan Mervan'a Hz. Osman: "Hz. Peygamber (sav)'i rüyamda gördüm bana: 'Ya Osman! Bu gece orucunu bizimle açarsın.' buyurdu." demiştir. Sonrasında fitneciler hacdan dönenlerin halifeye yardım edebileceği endişesiyle onu öldürmek için acele etmeye karar vermişlerdir. Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr, Mervan, Muhammed b. Talha, Said b. Âs ve onlarla birlikte ashabın ileri gelenlerinin çocukları fitnecilere engel olmak istemişler ancak caniler onlarla da çarpışmışlardır. Hz. Osman kendisini korumak isteyenlere de saldırıldığını görünce isyancılara kızmıştır.³³ Asiler hemen Hz. Osman'ı katletmeleri gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Muhammed b. Ebûbekir öncülüğünde

²⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 159.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 164.

³¹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 559.

³² Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 562.

³³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 182.

birkaç Mısırlı içeri girmişlerdir. Hz. Osman, Muhammed b. Ebûbekir'e: "Baban senin bu halini görse razı olur muydu?" deyince o hemen orayı terk etmiştir.³⁴ Ancak onunla birlikte giren Kinane b. Bişr ve beraberindekiler, kendilerine engel olmak isteyen Hz. Osman'ın eşi Naile'nin parmaklarını kesmişler ve daha sonra Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir.³⁵

Hz. Osman yapısı gereği yumuşak mizaçlı biriydi. Akrabalarını Hz. Peygamber (sav) döneminde de gözetir ve onları suç işleseler dahi himaye ederdi. Daha sonra affetmesi için Hz. Peygamber (sav)'e gider ve o da onları affederdi.³⁶ Bu mizacını halifeliği döneminde yönetimine yansıttı ve bazı şeylerin muradı dışında gerçekleşmesi karşısında da elinden bir şey gelmedi. Ancak devlet yöneticiliği yumuşaklık kaldırmayacağı için bazı sorunlar kendini gösterdi ve netice itibariyle olaylar Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle son buldu.

III. FİTNEİN SEBEBİ OLARAK ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER

Hz. Osman döneminde başlayıp onun şehit edilmesiyle son bulan ancak, neticeleri itibariyle günümüze kadar etkileri devam eden ve İslam dünyasının şekillenmesinde büyük öneme sahip olan bu hadiselerin sebepleri üzerinde birçok gerekçe ileri sürülmektedir. Bu öne sürülen gerekçeleri irdelemek ve ne tür bakış açılarıyla aktarıldığını bilmek, olayları değerlendirirken bizlere yardımcı olacaktır.

A. Kabilecilik

Kabile kısaca; ortak atadan gelen ve aralarında kan bağı bulunan büyük insan topluluklarına verilen isimdir.³⁷ Hicaz Arap toplumunda Hz. Peygamber (sav)'e kadar devlet anlayışı bulunmamaktadır. Arapların birçoğu kabileler halinde yaşamlarını sürdürmekte ve üstün olan kabilenin bir nevi yönetimi altında bulunmaktadırlar. Hicaz yarımadasında da Kureyş kabilesi diğerleri arasında sözü en çok dinlenen kabileydi. Öyle ki, Mekke'nin fethinden sonra müşrik Araplar: "Kureyş bile müslüman olmuşken siz müslüman olmak için daha neyi bekliyorsunuz." diyerek hem kendileri İslam'a girmiş

³⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 564.

³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. 3, s. 78; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y., C. 3, ss. 585-87.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, ss. 155, 231.

³⁷ Avcı, Şentürk, "Kabile", s. 30.

hem de diğerkabilelere bu yönde uyarılarda bulunmuşlardır.³⁸ Kureyş'in nüfuzunu anlamak için bu örnek önemlidir.

Kan bağına dayalı bir yapılanmanın olduğu Hicaz yarımadasında, insanların davranışları ve tepkileri de kabile eksenine dayanmaktaydı. Eğer güçlü bir kabile bir kişiyi himaye ederse, ona diğerleri karışmazdı veya bir kabileden biri öldürüldüyse işler kan davasına kadar götürülmekte ve böylelikle savaşlar patlak verebilmekteydi. Hz. Peygamber (sav) de İslam'ın ilk dönemlerinde bu himaye anlayışını kullanmış ve amcası Ebû Talip'in himayesi altına girmiş, böylelikle müşrikler ona karışmamıştır. Ancak Rasulullah (sav) kabileciliğin adaletsiz ve adam kayırmacı anlayışına karşı çıkararak bu türden asabiyeti yasaklamıştır.

Kabileci anlayışın tümünden kaldırılmasından ziyade bu anlayışı daha iyi bir duruma getirme çabası içerisine girilmiştir. Çünkü Arap toplumunun sosyal yapısı bu yönde şekillenmiştir. Bu gerçeği değiştirmekten ziyade dönüştürerek faydalı yönlerini kullanmak her anlamda yararlı olacaktır. Hz. Peygamber (sav) de bunu kullanarak orduları daha iyi organize etmiş ve büyük başarılar kazanmıştır. Ancak tamamıyla ortaya çıkan sorunların daha önceki çekişmelerin dışavurumundan kaynaklı olduğunu iddia etmek,³⁹ meydana gelen birçok yeni gelişmenin görmezden gelinmesine sebebiyet verecektir.

Hiz. Ebûbekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde kabilecilik anlayışına dönüş gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Çünkü onlar kendi akrabalarını yönetimden uzak tutma yolunu seçerek ne önemli görevler vermişler ne de vali olarak atamışlardır. Ancak Hiz. Osman onlardan daha farklı bir yol izleyerek valilik ve yöneticilik gibi mevkilere kendi akrabalarından birçok kimseyi atamış ve bu yaptığını savunarak kendi tercihi olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Hiz. Osman halife olmadan önce de yukarıda belirtildiği gibi, her alanda kendi akrabalarıyla ilgilenmiş ve sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Rasulullah (sav)'in, Mekke'nin fethinden sonra öldürülmesini emrettiği Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i ve

³⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 268.

³⁹ Adem Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl İslam Araştırmaları*, C. 4, S. 4 (2005), s. 158.

⁴⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, ss. 554, 558.

Uhud savaşıdan sonra öldürülmesini istediği Muaviye b. El-Muğire b. Ebû'l-Âs b. Umeyye'yi himayesi altına almış, Hz. Peygamber (sav)'den onları affetmesini istemiş, Hz. Peygamber (sav) de onları affetmiştir.⁴¹ Bu durum ve daha sonra değinilecek bu gibi hususlar, Hz. Osman'ın akrabalarına olan bağlılığını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü ona yöneltilen suçlamalardan biri de, kendi akrabalarının devleti ele geçirmesine göz yumması yönündedir.⁴² Kureyş'in Müslümanlar üzerinde tamamen bir hegemonya kurduğuna ve tüm kontrolü ellerine alarak Müslümanların yönetimden soğumasına sebep olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır.⁴³

Hz. Osman, halifeliği döneminde valilerini seçerken kendi akrabalarından seçmiş, Hz. Peygamber (sav)'in sürgün ettiği, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinde geri dönmek istemesine rağmen halifelerin izin vermediği Mervan b. Hakem'i affederek Medine'ye dönmesine izin vermiştir. Bir nevi kendi akrabalarını çevresinde tutmaya çabalayarak onlara çeşitli görevler vermiştir. Farklı vilayetlerdeki Müslümanlar: "Halife, kendi akrabaları olan Ümeyyeoğullarına devleti veriyor." söylentilerinin çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Ancak o bu durumu savunarak yaptığında bir yanlış olmadığını dile getirmiştir.⁴⁴

Burada Hz. Osman'ın akrabaları olan Emevilerin, Hz. Osman halife seçilmeden önce fırsat kolladıkları ve kendilerinden birinin halife seçilmesini fırsat bilerek planlar kurmaya başladıklarına dair öne sürülen gerekçelere⁴⁵ girilmeyecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki, meselelerin sebep ve etkilerini incelerken sadece asabiyet üzerinden değerlendirme yapmak veya kabileciliği en temel sebep olarak görmek indirgemeci bir değerlendirmedir.⁴⁶ Zira yüz yıllardır devam eden bir anlayışın yirmi yılda tamamıyla ortadan kalkması beklenemez. Emevi sülalesi içerisinde de bu anlayışı tamamen bırakmayan birtakım kişilerin olması tabiidir. Zira Hz. Peygamber (sav) tamamen

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 155,231.

⁴² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, 5. b., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, ss. 70-71.

⁴³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, s. 70.

⁴⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 558.

⁴⁵ Bu gerekçeler için bkz. Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* 2, 8. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, C. 2, ss. 199-208.

⁴⁶ Hasan Barlak, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 30, 41, 115.

kaldırma çabasına girmediği kabilecilik anlayışının olumsuz yönlerini gidermek için çaba harcamış ve onun şahsiyeti bu anlayışın tekrar ortaya çıkmasına engel olmuştur. Vefatına yakın bir dönemde ortaya çıkan irtidat hareketleri, toplumunun bütün kesimlerinin her şeyi aynıyla benimsemesi gibi bir şeyin mümkün olamayacağını göstermiştir. Hz. Osman döneminde gerçekleşen fitne olaylarını değerlendirirken bu durumun göz önünde tutulması, olaylara karışan ve yönlendiren insanların bu minvalde değerlendirilmesi daha uygun olabilir.

B. Hz. Osman'ın veya Akrabalarının Hataları

Devlet görevlileri fiillerinden kendileri sorumludurlar. Ancak onların sorumluluğu nihai olarak devlet başkanında olduğu için devlet başkanı da mesuliyet taşımaktadır. Bundan dolayı Hz. Ömer valileriyle ilgili bir şikayet olduğunda sorumluluğu kendi üzerinde hissetmesinden dolayı, hemen valilerini azletmiş ve yerlerine başkalarını getirmiştir. Böylece hem şüpheleri gidermiş, hem de Hz. Ömer meseleyi kendi üzerine alarak sorunu çözme yolunu seçmiştir. Hz. Osman'ın halifeliğinde ise insanlar onun yaptıkları hakkında daha rahat konuşmuştur. Hz. Osman da konuşulanları kimi zaman dikkate almış, kimi zaman da kendi görüşünü önde tutmuştur.

Hz. Osman'ın yaptığı vali tayinleri ve akrabalarını belirli görevlere getirmesi onun tercihiyle olan bir husustu. Onun bu tercihte bulunmasını engelleyecek bir sınırlama da yoktu. Ancak onun akrabaları bazı meselelerde diledikleri gibi tasarrufta bulundular ve Hz. Osman'ın akrabası olmanın getirdiği rahatlığı da kullanarak istedikleri gibi tasarrufta bulundular ve bu da sorun oluşturdu.⁴⁷

İlk altı sene fetihlerle geçmiş, İslam coğrafyasında müslümanlar arasında büyük bir ayrılık emaresi görülmemiştir. Valilerle ilgili durumlarda ise halife, görev değişiklikleriyle durumu düzeltme yoluna gitmiştir. Ancak valilerin ve devlet görevlisi olan Mervan b. Hakem'in yaptıklarından da Hz. Osman sorumlu tutulmuş ve nihayet öldürülmek istenmiştir.⁴⁸

⁴⁷ Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2002), s. 247.

⁴⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 562.

Ümeyyeoğulları Müslüman olmadan önce Mekke’de nüfuzlu ve idarede söz sahibi kimselerdi. Hz. Osman’ın halife ilan edilmesinden sonra bu fırsatı değerlendirmek maksadıyla, onun müsamahalı oluşundan da faydalanarak devlet imkanlarını kendi lehlerinde kullanma gayreti içerisine girdiler. Nitekim Said b. Âs Kûfe’de valiiken: “Sevad-ı Irak Kureyş’in bahçesidir.”⁴⁹ ifadesini kullanmış ve bu Kûfe’de büyük hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Kendilerini diğer kabilelerden daha üstün görme gibi bir tavır içerisine giren Ümeyyeoğullarının bu ve benzeri davranışları toplumda memnuniyetsizliğe sebebiyet vermiştir. Onların toplumun tamamına zulmettikleri ve küçük gördükleri gibi fikirler öne sürmek,⁵⁰ aşırı bir yorum olarak nitelendirilebilir. Zira Hz. Osman’a karşı yürütülen bu isyan, sadece onun nezdinde kalmaz, o şehit edildikten sonra da Ümeyyeoğullarına karşı devam ederdi. Asiler tamamıyla Hz. Osman odaklı olarak hareket etmişlerdir. Sonrasında ise onun kabilesine karşı sistematik bir karşı duruş şekillenmemiştir.

Velîd b. Ukbe’nin içki içme hadisesi, Mervan b. Hakem’in başına buyruk hareket etmesi ve Said b. Âs’ın Kureyş’i öne çıkaran konuşmaları fitneyi körükleyen hadiselerden olmuştur. Sa’d b. Ebû Vakkas, kendi yerine Kûfe’ye vali olarak atanan Velîd b. Ukbe’ye: “Bizden ayrıldıktan sonra senin mi zekan arttı yoksa biz mi ahmaklaştık!” diye sormuş, Velîd de: “Ey Sa’d! Hakkımızda böyle düşünme, bu bir mülktür ve bir gün birisi tarafından ve başka bir gün başkası tarafından yenir.” cevabını almış ve tekrar cevaben Sa’d b. Ebû Vakkas: “Bu görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum.” diyerek Ümeyyeoğullarının bu işe nasıl baktığını söylemiştir. Bu durumu olumsuz addedip sadece Ümeyyeoğullarına mâl etmek doğru değildir. Zira Haşimoğulları da yönetimin kendilerinde olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu, Hz. Abbas’ın şûrâ sırasında ve Rasulullah (sav)’in vefatından hemen önce Hz. Ali’ye söylediklerinden anlaşılmaktadır.⁵¹

⁴⁹ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 143.

⁵⁰ Nejdî Akay, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 216-18.

⁵¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 533.

C. Akraba Kayırma

Hiz. Osman'ın halifeliği boyunca en çok eleştirildiği konuların başında onun kendi akrabalarını önemli görevlere getirmesi meselesi gelmektedir. Bu durum günümüzde de hala tartişılmakta ve farklı yorumlar yapılmaktadır. Halifenin kendi akrabalarını önemli görevlere getirdiği tarihi bir gerçektir. Ancak bunu hangi amaçla yaptığını ve ashabın buna verdiği tepkileri bilmek konuyu daha iyi kavramak açasından yardımcı olacaktır. Bu durumun hata olup olmadığını değerlendirmekten veya yanlış aramaktan ziyade dönemin koşullarını, Hiz. Osman'ın kendi akrabalarına karşı halife olmadan önce de nasıl baktığını anlamak ve ona göre okuma yapmak gerekmektedir. Yüzlerce yıl önce yaşanmış ve günümüzden çok farklı bir toplumsal dönemi anlamak için bu gereklidir.

Hiz. Ömer şehit edildikten sonra halife olan Hiz. Osman, selefi Hiz. Ömer'in Sa'd b. Ebû Vakkas'ı Kûfe valiliğine atanması vasiyetini hemen yerine getirmiştir. Bu vasiyetle Hiz. Osman'ın yaptığı ilk vali ataması bu olmuştur.⁵² Ancak Sa'd b. Ebû Vakkas'ın görevi sadece bir yıl sürmüştür. Valiliği sırasında beytü'l-mâl sorumlusu olan Abdullah b. Mes'ud'dan borç almış ve bu borç sebebiyle aralarında anlaşmazlık çıkmış ve bu mesele Kûfelileri ikiye bölecek kadar büyük bir soruna dönüşmüştür. Durum Hiz. Osman'a intikal edince o da Sa'd b. Ebû Vakkas'ı görevden alıp Kûfe valiliğine halifenin anne bir kardeşi olan Velîd b. Ukbe'yi atamıştır.⁵³ Velîd, Hiz. Ömer döneminde Cezire valiliğine getirilmiş, Kûfe'ye vali olarak tayin edilene kadar da görevini sürdürmüştür.⁵⁴

Hicretin yirmi yedinci yılında Mısır'da vali olan Amr b. Âs'ın yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh vali olarak atanmıştır.⁵⁵ Abdullah b. Sa'd, Hiz. Ömer döneminde Mısır'ın fethine katılmış ve halife ona Yukarı Mısır bölgesinin sorumluluğunu vermiştir. Hiz. Osman mali işleri Abdullah'a vermiş ancak daha sonra Amr b. Âs'la yaşadıkları anlaşmazlık Hiz. Osman'a intikal edince, Mısır valiliği süt kardeşi olan⁵⁶ Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e devredilmiştir. Amr b. Âs da Medine'ye geri çağırılmıştır.⁵⁷ Ancak birçok başarisına rağmen Amr b. Âs'ın yerine onun vali olmasını yadırgayan Mısırlılar aleyhinde

⁵² Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 541.

⁵³ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 248.

⁵⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 447-48.

⁵⁵ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 543; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 249.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 231.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 94.

konuşmaya başlamışlar ve ondan şikayetçi olmuşlardır. Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh daha önce dinden dönmüş olduğu için bundan rahatsızlık duyan Mısırlılar onun azlini istemişlerdir.⁵⁸ Abdullah, Hz. Osman muhasara altına alınınca bizzat kendisi Medine'ye gitmek istemiş, ancak yoldayken halifenin şehit edildiğini duymuş ve geri dönüş yoluna geçmiştir. Mısır'ı Muhammed b. Huzeyfe'nin ele geçirdiğini duyunca da yönünü Şam'a çevirmiş Muaviye'nin yanına gitmiştir.⁵⁹

Ebû Musa el-Eş'arî, Basra valiliğini yürüttüğü sırada hicri yirmi dokuz senesinde sefere giderken yaya olarak gitmenin faziletlerini anlattığı halde, kendisi binek üzerinde gidince Basralı Müslümanlar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiş ve tartışma çıkmıştır. Bu olay sebebiyle halifeye şikayet edilen Ebû Musa el-Eş'arî azledilmiş ve yerine Hz. Osman'ın dayısının oğlu olan Abdullah b. Amir b. Küreyz vali olarak tayin edilmiştir.⁶⁰

Hicretin otuzuncu yılında Hz. Osman Kûfe valiliğine tayin ettiği kardeşi Velîd b. Ukbe'yi, görevden alarak yerine Said b. Âs'ı atamıştır. Velîd, görevden alınışına kadar beş yıl boyunca valilik yapmış ve kimseyle bir problem yaşamamıştır. Kûfe'nin ileri gelenlerinden birkaç kişiyi Hz. Osman'ın da emriyle, adam öldürmelerinden dolayı idam ettirmiştir. İdam ettirdiği kişilerin akrabaları, bu sebeple ona kin gütmüşler ve içki içtiğini ortaya atmışlardır. İçki içtiğine dair iddiaların gündeme gelmesi, meseleyi onun azline kadar götürmüştür.⁶¹ Daha sonra Kûfeliler Said b. Âs'ı da istemediklerini söyleyerek şehre sokmamış, Ebû Musa el-Eş'arî'nin vali olmasını istemişler ve halife de onların bu isteğini yerine getirmiştir.⁶²

Hz. Osman amcasının oğlu Mervan b. Hakem'in ve babası Hakem'in Medine'ye dönmesine izin vermiş ve devlet katipliği görevine getirmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in onu sürmesinden sonra iki halife de onun dönmesine izin vermemiştir.⁶³ Üçüncü halife

⁵⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 550.

⁵⁹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 565.

⁶⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 544-545. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 105-6; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 253.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 112.

⁶² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 153.

⁶³ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 554.

Hız. Peygamber (sav)'in ve seleflerinin yapmadığını yaparak farklı bir tasarrufta bulunmuş, bu sebeple de eleştirilmiştir.

D. İslam Coğrafyasının Genişlemesi

Müslümanlar Rasulullah (sav)'in önderliğinde Medine'de İslam Devleti'ni kurduktan sonra, fetih hareketleri de başlamıştır. İslam toprakları henüz coğrafi olarak kontrol edilemeyecek kadar büyümemiş ve yabancı unsurların İslam Devleti'ne katılmaları çok kısıtlı olarak gerçekleşmiştir. Onun vefatından sonra Hz. Ebûbekir dönemiyle başlayan fetih hareketleri, Hz. Ömer zamanında iyice büyümüş ve nihayet üçüncü halife Hz. Osman'la birlikte olgunluğa erişmiştir. Fetihlerle birlikte yirmi yıl gibi kısa bir sürede büyük ilerleme kaydedilmiş, farklı coğrafyalardaki çeşitli kültürler İslam coğrafyasına katılmıştır. Böylece birçok yabancı unsur İslam toplumunun içinde bünyesine katılmış ve İslam'ın özünü tam olarak kavrayamamış insan topluluklarının İslam'a girişiyle birlikte,⁶⁴ sahabenin toplumun nüfusuna göre sayısı azalmıştır. Büyük yerleşim yerlerinin kontrolü devletin yönetim merkezi Medine'ye bağlıydı. Ancak bu yeni yerleşim yerlerindeki farklı yapılar yönetime doğrudan etki edebilmekteydi. Burada büyümemin kattıklarının yanında, götürdüklerini de düşünmeye fırsat vermesi açısından, coğrafi büyümeyi ve insan unsurunun değişimini de göz önünde bulundurarak olayları anlamaya çalışmak faydalı olacaktır.

Devletlerin kuruluş, büyüme, duraklama ve yıkılma gibi evreler yaşadıkları bilinen bir olgudur. Bu evreler yaşanırken, devlet içinde değişimlerin ve dönüşümlerin yaşanması da elbette tabiidir. Bu doğal değişim ve dönüşüm, birçok meselenin daha kapsamlı olarak ele alınmasının gerekliliğini de göstermektedir. Günümüz bakış açısıyla olaylara bakmak, sadece fiiller ve sözler üzerinden her şeyi açıklamaya çalışmak büyük oranda yanılgıya düşmemize sebebiyet verecektir. Zira bir sözün neden söylendiği, bir fiilin hangi sebeple işlendiği gibi soruların anlaşılabilmesi için bunları yaparı da tanımak büyük önem arz etmektedir.

Hız. Ebûbekir döneminde irtidat hadiselerinin tamamen bastırılarak, içerideki tehlikenin sonra ermesiyle, büyük fetihlerin yolu açılmıştır. Bu dönemde İslam ordusunun

⁶⁴ Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1 (1986), ss. 161-63.

gücü iyice anlaşılmiş ve Hz. Ömer döneminde bu güç çok hızlı bir yükseliş göstermiştir. Onun döneminde Bizans ve Sâsânî imparatorluklarına büyük hezimetler yaşatılmıştır. İslam toprakları olabildiğince genişlemiş ve Müslümanlar da büyük zenginlikler elde etmeye başlamışlardır. Hz. Ömer'in iyice büyüttüğü bu fetihler Hz. Osman döneminde zirveye ulaşmış ve Müslümanlar denizlerde de gittikçe güçlenerek denizaşırı seferler düzenleyebilecek seviyeye ulaşmışlardır.

Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh hicri yirmi yedi yılında Kuzey Afrika'yı,⁶⁵ Muaviye b. Ebû Süfyan ise hicri yirmi sekiz yılında Kıbrıs adasını fethetmiştir.⁶⁶ Akabinde Abdulah b. Amir, Fars illerine yirmi dokuzuncu senede sefer düzenlemiş,⁶⁷ Said b. Âs ve beraberindeki sahabeler otuzuncu senede Taberistan seferine çıkmışlardır.⁶⁸ Abdullah b. Amir de Horasan'ı hicretin otuz birinci senesinde İslam topraklarına katmıştır.⁶⁹

Daha önce belirtildiği gibi Hz. Ömer döneminde Sâsânîlerin ve Bizans'ın yenilgiye uğratılmasından sonra seferler hız kesmeden Hz. Osman'ın ilk altı yılında devam etmiş ve valilerin de başarılarıyla büyük fetihler gerçekleşmiştir. Bu genişleme beraberinde farklı dinlere mensup insanların Müslümanların arasına karışmasına sebebiyet vermiş ve İslam toplumunda farklı sesler yükselmeye başlamıştır. İslam toprakları henüz çok fazla genişlememişken bile, Hz. Peygamber (sav)'in vefatından önce ve Hz. Ebûbekir döneminde, İslam kalplerinde yer etmemiş bedeviler tarafından irtidat hareketleri baş göstermiştir. Devlet iyice genişledikten sonra bastırılması güç bir takım hareketlerin ortaya çıkması tabiidir. Tarihteki birçok büyük devletin, toprakları iyice genişledikten sonra buna benzer hadiselerle karşılaştıkları da malumdur.

E. Diğer Nedenler

İslam toplumunda fitne yavaş yavaş yayılmaya başlamış, Hz. Osman'ın yaptığı her fiilin eleştirilmesine sebep olacak seviyeye ulaşmıştır. Onun geçmişte yaptıkları, o dönemde sorun olarak göze batmamasına rağmen, karışıklıklar baş gösterince hata olarak

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 94-97.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 101-4.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 106-8.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 114-15.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 129-33.

ileri sürülmeye başlanmıştır. Çünkü artık o eleştirilebilir, karşı çıkılabilir biri olarak görülmekte ve bazı çevreler tarafından manipüle edilmektedir.

Hz. Osman bazı uygulamaları nedeniyle eleştirilmiştir. Fitneciler bu filleri nedeniyle onu suçlamış ve onun halifeliği bırakmasını isterlerken bu gerekçeleri öne sürmüşlerdir. Ancak Hz. Osman'ın fiillerinin hepsini, isyancıların yaptığı gibi hata olarak nitelemek, tabiri caizse her yaptığında bir kusur aramak haksızlık olacaktır. Olayları daha iyi anlamak için uygulamaları, halifenin tavrını ve neden yaptığını anlamaya çalışmak tek yönlü bakış açısından kurtaracaktır.

Kendisinden önce Hz. Ömer gibi çok daha otoriter bir halife olması, Hz. Osman'ın ise daha yumuşak bir karakterinin bulunması, onun çok daha rahat eleştirilmesine ve her yaptığına sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Eleştirilerden biri onun Hz. Peygamber (sav)'in mührünü parmağından Erîs kuyusuna düşürmesidir. Bu hadise hicretin otuzuncu yılında Hz. Osman kuyunun kenarında oturmuş parmağındaki yüzükle oynarken gerçekleşmiştir. Elinden kuyuya düşen yüzük bütün aramalara rağmen bir türlü bulunamamıştır. Halife de kendine yeni bir yüzük yaptırmıştır.⁷⁰ Bu durum bazı çevreler tarafından eleştirilmiş ve Hz. Osman'ın işlerinin kötüye gidişinin başlangıcı olarak algılanmıştır.⁷¹

Diğer bir eleştiri sebebi onun namazı kısaltarak iki rekât olarak değil de normal dört rekat kılmasıyla ilgilidir. Hac döneminde Arafat'ta ve Mina'da namazı kısaltarak kılan Hz. Peygamber (sav)'in aksine o namazı kısaltmadan kılmıştır.⁷² Yaptığından dolayı Müslümanların yoğun eleştirilerine maruz kalmış ve bu konudan sonra ilk defa aleyhinde konuşılmaya başlanmıştır.⁷³ Kendisinden önce Rasulullah (sav) ve onun halifeleri olan Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer böyle yapmazken neden böyle yaptığını soran Abdurrahman b. Avf'a: "Onlar burada herhangi bir yere sahip değillerdi. Ancak benim burada sarayım ve çiftliğim var. Benim burada namazı kısaltarak kılmamın doğru olmadığını düşünüyorum." diye cevap vermiştir. Abdullah b. Mes'ud ve beraberindekiler de onun bu

⁷⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 547; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 256.

⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, 1. b., İstanbul: Elips Kitap, 2013, s. 364.

⁷² Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 545; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, ss. 253-54.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 109.

cevabına karşılık bir şey dememişlerdir.⁷⁴ Bir başka rivayette de Hz. Osman kendisini mukim olarak bilen Müslümanların, bundan sonra namazı iki rekat kılmalarından çekinerek böyle yaptığını söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ud halifeye uymakta bir sakınca görmemiştir.⁷⁵

Ebû Zer el-Gıfari'nin sürgün edilmesi olarak adlandırılan hadise de tartışılan konular arasında yer almaktadır. Hz. Ebû Zer, Şam'da yaşadığı sırada aşırı zenginleşmeyi görerek, Müslümanların yanlarında bir gün için karınlarını doyurmalarına yetecek miktar dışında mal biriktirmemelerini söylemiştir. Çünkü o, çok farklı ekonomik sınıfların oluşmasının İslam toplumuna fitne getireceğinden endişe etmiştir.⁷⁶ Hicretin otuzuncu senesinde Abdullah b. Sebe ona Muaviye'nin: "Mal Allah'ın malıdır." dediğini ve böylelikle Müslümanların malını Allah'ın malı sayarak istediği gibi tasarrufta bulunabileceğini ima ettiğini söylemiştir. Hz. Ebû Zer de bu durumu Muaviye'ye söylemiş ve Muaviye onun bu ikazını dikkate alacağını ifade etmiştir. Şam'da faaliyetlerine devam eden Ebû Zer El-Gıfari'nin, fakir halk tarafından sevilmiş olması ve zenginleri eleştirmesi Müslümanların belli bir kesiminde rahatsızlık uyandırmış ve Muaviye onu Hz. Osman'a şikayet etmiştir. Hz. Osman Hz. Ebû Zer'den Medine'ye gelmesini istemiş, o da halifenin yanına gitmiştir. Hz. Osman'a ihtiyaçtan fazla mal biriktirenlerin durumu ile ilgili kendi görüşlerini söylemiş, halife de ona; müslümanların mülk sahibi olmasının yasaklanmasının mümkün olamayacağını, zekattan fazlasını vermelerini isteyemeyeceğini ve sadece tasadduk etmelerini tavsiye edebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Medine'den ayrılmak istemiş, Rebeze'ye gitmiş ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.⁷⁷ Halife, Hz. Ebû Zer'in görüşünü maslahata uygun bulmamış ve böyle bir yol izlemiştir.⁷⁸

Hz. Osman'ın Müslümanlardan bazılarıyla görüş ayrılığı yaşadığı hususlardan biri de Kur'an mushaflarını istinsah etme uygulamasıdır. Huzeyfe b. Yeman, Azerbeycan ve İrmîniye seferleri sırasında, insanların Kur'an'ı kendi okuyuşlarıyla okuyup bu okuyuşun en doğrusu olduğunu öne sürmelerini fark ederek bu durumdan halifeyi haberdar etmiştir.

⁷⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 547.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 109.

⁷⁶ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, 1. b., İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997, C. 2, s. 404.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 119.

⁷⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, C. 2, s. 404.

Hız. Osman bu konuyu sahabe ile istişare etmiş ve Mushaf'ı çoğaltmanın faydalı olacağı kararına varılmıştır. İhtilafa düşülen yerde Kureyş okuyuşunun esas alınmasını tembihlemiş ve Kur'an mushafları bu düzen üzerine çoğaltılmıştır. Kûfe'de bulunan Abdullah b. Mes'ud ve onun görüşünü benimseyenler dışında herkes bu kararı desteklemiştir. Hız. Ali Kûfe'deyken adamın biri Hız. Osman'ın yaptığı işin yanlış olduğunu söyleyince, Hız. Ali ona kızarak kendisi de olsa aynısını yapacağını söylemiştir.⁷⁹

İslam toplumu, Rasulullah (sav) hayattayken, bir problemle karşılaştıkları zaman hemen ona danışarak sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. Onun vefatından sonra birçok farklı düşüncenin ortaya çıkması da oldukça tabiidir. Her alanda otorite olan Hız. Peygamber (sav)'in vefatı, toplumda bir boşluk oluşturmuştur. Bu dönemde sahabe topluma yön vermiş ve Müslümanların istikametlerinin bir nevi dayanağını oluşturmuştur. Ancak nüfus artıp devletin hakimiyeti iyice genişleyince, sahabenin toplum nüfusuna göre sayısı da azalmış ve etki alanları daralmıştır. Bu da ortaya çıkan yeni tip insan topluluklarının, daha başına buyruk bir hale gelmesine neden olmuştur. Çünkü daha çok yeni olan İslam toplumu bir nevi dayanaksız kalmıştır.

Hız. Ömer'in Medine dışına çıkarmak istemediği ashabın, Hız. Osman döneminde serbest olarak istedikleri yerlere gitmeleri, çevrelerinde insanların kümelenmesine sebep olmuştur. Kur'an Mushaflarını istinsah edilmesi hadisesinde Abdullah b. Mes'ud'un durumu buna iyi bir örnektir.⁸⁰ O kendi Kur'an'ını vermek istememiş kendi öğrencileri de buna onunla birlikte karşı çıkmıştır. Onun vefat etmesinden sonra Hız. Osman'a karşı başlayan eleştirilerden biri de bu husus olmuştur.

IV. GEREKÇELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Her tarihçi, tarihi olguları değerlendirirken farklı bakış açıları ortaya koymakta ve ona göre tarih yazımı gerçekleştirmektedir. Tarih paradigmaları kişinin dünya görüşüne göre şekillenmektedir. Sosyolojik, ekonomik, psikolojik, politik vb. perspektiften dünyayı anlamlandırmaya çalışan bireylerin, tarihi anlamaya çalışırken de yapacağı yine aynı pencereden olaylara bakmak olacaktır. Burada ortaya çıkan diğer bir mesele

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 116-117.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 117.

tarihçinin anakronizme kaymasıdır. Zira geçmişte olmayan modern kavramları, o döneme atfederek kullanmak, geçmiş olayları günümüz bakış açısıyla yorumlamaya yol açacaktır.

Buraya kadar aktarılan hususlara daha detaylı bir şekilde değinmek yerinde olacaktır. Tarihsel olguları değerlendirirken olayın aktörleri olan şahısları, özellikle de sahabeyi, bütün yönleriyle dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir. Suçlu aramak, birilerini aklamak ve komplo teorileri üretmekten ziyade, Hz. Peygamber (sav)’in değer verdiği, birçok defa övdüğü ashabını anlamaya çalışmak, meseleleri daha iyi idrak etmeye olanak verecektir.

Hz. Osman’a yöneltilen en büyük eleştiri akrabalarını kayırması hadisesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Osman kişiliği bakımından akrabalarına düşkündür ve onları sürekli gözeterek himayesi altında tutmak için uğraşmıştır. Onlara verilen cezaların affedilmesi için Hz. Peygamber (sav) nezdinde çaba göstermiştir. Hz. Ömer’in vefat etmeden evvel Hz. Osman’a: “Halife olursan Ebû Muayt’ı halkın boynuna yükeleme!”⁸¹ uyarısının, Hz. Osman’ın bu yönünden kaynaklı olması da muhtemeldir. Zira onun akrabalarına olan düşkünlüğü herkes tarafından bilinmekteydi. Akrabalarının işlediği fiillerin sorumluluğundan kaçınmak gibi bir derdi olmamakla birlikte, son altı yılında yoğun olarak eleştirilmek Hz. Osman’ın da hoşuna gitmemiş ve bu sebeple onu tenkit edenlere cevap vermesi bu rahatsızlığının bir neticesi olmuştur. “Ömer benim yaptığımı yapsaydı ona bir şey söyleyemezsiniz.”⁸² diyerek kendini savunması da, bu eleştirilerin müsamahalı karakterinden dolayı kolayca yapılabildiğinin göstergesi olmaktadır.

O, İslam toplumunun her yönüyle en önde gelen sahabelerindendir ve birçok güzel huyu ile de öne çıkmaktadır.⁸³ Faziletiyle, cömertliğiyle ve güzel ahlakıyla Hz. Peygamber (sav)’in övgüsüne mazhar olmuştur. Rasulullah (sav)’in iki kızıyla evlenerek damadı olmuş, O; “Bir kızım daha olsaydı Osman’a verirdim.” diyerek de ona olan itimadını göstermiştir. Bazı konularda inisiyatif alması, kendinden önceki iki halifenin yaptığı gibi gayet tabiidir. Ancak onun uygulamalarının kendinden önceki halifelerin ve Rasulullah (sav) döneminden çok daha farklı bir döneme denk gelmesi, uygulamalarının

⁸¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. 3, s. 401.

⁸² Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 554.

⁸³ Ali Muhammed Sallâbî, *Üçüncü Halife Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Ayhan Ak, 5. b., İstanbul: Ravza Yayınları, 2016, ss. 443-53.

tamamen sorgulanmasına neden olmuştur. Akrabalarını önde tutması ve onlara belli görevlerde öncelik vermesi tarihsel bir gerçekliktir. Ancak bunun, diğer tüm uygulamalarında olduğu gibi kriz dönemlerinde öne sürülmesi de, toplumun bir kesiminin kontrolden çıktığı bir zamana denk gelmiştir.

İlk altı yılı muazzam fetihlerle geçmiş olan Hz. Osman'ın, fetihler durduktan ve toplum dönuştükten sonra eleştirilmeye başlanması, dikkate alınması gereken bir husustur. Çünkü ilk altı yıl onun atadığı valilerle ilgili çok fazla problem çıkmamış ve Hz. Ömer döneminden daha çok şikayet gelmemiştir. Bu süreçte her şey yolunda gitmiş, toplum zenginleşmeye başlamış ve fetihlerle birçok yer İslam beldesi olmuştur. Onu bu konuda uyaran Hz. Ali, akrabalarına fazla görev vermesinden ziyade, onun akrabalarını tam olarak kontrol edememesinden ve akrabalarının yönetim ve idarede istedikleri gibi hareket etmelerinden kaynaklı şikayetleri dile getirmiştir. Zira o, "Ömer aynısını yapsaydı bir şey diyemezsiniz." diyen Hz. Osman'a: "O senin gibi valilerini başıboş bırakmazdı."⁸⁴ şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Osman'ın Hz. Hafsa'daki Kur'an mushafının çoğaltıp farklı ve yanlış okuma şekillerine engel olmak istemesi, toplumun hemen her kesimi tarafından kabul görmüştür. Ancak Kûfe'de ikamet eden Abdullah b. Mes'ud buna itiraz etmiş ve kendi talebelerine Kur'an sayfalarını vermemelerini tembihlemiştir.⁸⁵ Abdullah b. Mes'ud, kendi okuma şeklinden vazgeçmek istememiş ve bu sebeple itiraz etmiştir. Ashabın önde gelen iki şahsiyetinin kendi içtihatlarınca herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmesi tabiidir. Bu anlaşmazlığın fitneyi körükleyerek farklı olaylara sebebiyet verdiğini iddia etmek zorlama olacaktır. Yine diğer meselelerde olduğu gibi bu konu da sonraki dönemlerde gündeme getirilerek bir eleştiri malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu meseleyle alakalı eleştirilere Bâkılânî de cevap vermiş ve Hz. Osman'ı eleştirenlere karşı çıkmıştır.⁸⁶

Kabilecilik üzerinden olayları anlamaya çalışarak meseleleri buraya bağlamak⁸⁷ dar bir bakış açısını da beraberinde getirecektir. Asabiyet üzerine kurgulanan bu indirgemeci yaklaşım, içinde sahabeleri de barından Müslümanlara büyük haksızlık

⁸⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 555.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 117.

⁸⁶ Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları", *İSTEM*, S. 8 (2006), ss. 12-13.

⁸⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, ss. 57-58.

olacaktır. Nitekim bu çeşit bir okuma politika merkezli (politicocentric) bir okumadır. Tarihte doğruyu yanlıştan ayırmak üç temel sürece dikkat edilerek sağlanabilmektedir: İlk önce şahitlikleri araştırmak, daha sonra onların doğruluğunu araştırmak ve son olarak da onları anlamak.⁸⁸ Bu ilkelere dikkat etmeden aklî çıkarımlarla tarih tenkidi yapmak sadece kişisel bakış açısıyla olayları baştan kurgulamaktan başka bir şey değildir.

Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerdeki diğer bir husus da onun, gelirleri adaletsiz bir şekilde dağıtması ve halk tabanında bundan kaynaklı oluşan huzursuzluktur.⁸⁹ Ancak onun yaptığı paylaşım temelde Hz. Ömer'in yaptığı paylaşımın devamı niteliğindedir. Sadece kendi payından akrabalarına daha fazla yardımda bulunmuştur. Bunun doğal bir neticesi olarak sahabelerin zenginleşmesi tabiidir. Ancak tamamıyla kapitalist bir düzen oluştuğu imasında bulunarak Ortaçağ derebeyliklerine benzetme yapılması da⁹⁰ günümüz kavramlarının o döneme uyarlanmasından başka bir şey değildir. Zira kapitalist düzen büyük sermaye sahiplerinin kendi varlıklarını artırmak amacıyla, insan ve kaynak sömürüsü üzerine kurdukları bir sistemdir. Kavramın ortaya çıkışı dahi yakın dönemlerdedir. Yalnızca ekonomi merkezli yapılan bu okumalar da yine indirgemeci yaklaşım örneği sergilemektedir. Bunun yanında, oryantalistlerin oluşturduğu bakış açısıyla mevzulara yaklaşmak ve yorumlamak bilimsel olmaktan ziyade olayları gerçekliğinden uzaklaştırmaktır.⁹¹ Mevzuları basitleştirerek ve neredeyse hakarete varan bir üslupla değerlendirme yapmak, nesnellikten uzaklaşılmasına da sebebiyet vermektedir.

Tarihçi, kendi şahsi görüşleri üzerinden tarihi yeniden şekillendirir. Tek yönlü bakış açısı olayları sığ olarak algılamaya sebebiyet verebilir. Tarafsızlığı ve bilimselliği savunan birçok tarihçi de yine aynı düzlemde değerlendirilmelidir. Halkın: “Şimdiki zaman, tarihe kendi çözümlemesini empoze ettiği takdirde onu bozar.”⁹² diyerek, şimdiki zamandan tarihi okumanın tarihi bugüne taşıyarak yeniden yazmak anlamına geleceğini ifade etmiştir.

⁸⁸ Leon-E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 3.

⁸⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, ss. 47-53.

⁹⁰ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, s. 51.

⁹¹ Sallâbî, *Üçüncü Halife Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, s. 316.

⁹² Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 13.

V. FİTNE HADİSELERİNE BAŞKA BİR ZAVİYEDEN BAKMAK MÜMKÜN MÜ?

Hz. Osman döneminde yaşanan hadiseler yaklaşım tarzları genelde suçlayıcı, indirgemeci, bilimsellik ve tarafsızlık iddiasındadır. Ancak şahsi dünya görüşüne uygun aklî çıkarımlardan oluşmaktadır. Aklî çıkarımlarla değerlendirilen tarih, tarihçinin kendi yöntemleriyle kurguladığı bir tarihtir. Zira her tarihçi kendi zaviyesinden olaylara bakmakta ve belirli bir ön kabulle olayları ele almaktadır. Bu tutum aktarılanların doğruluğu veya yanlışlığından ziyade, tarihçinin perspektifine göre tarihin şekillenmesine sebebiyet vermektedir. Hz. Osman dönemi olaylarını değerlendirmeye çalışırken sahih kabul edilen temel kaynaklar üzerinden, ashabın örnekliliğini unutmadan, onları dar kalıplara sokmadan, kendi döneminde değerlendirmeye çalışmak gerekmektedir. Bunu yaparken Müslümanların değerlerini aşağılamadan, ashabın bizden çok daha üstün ve ileride olduğunu bilerek değerlendirmek, savunmacı anlayıştan ziyade Hz. Peygamber (sav)'in övgüsüne mazhar olmuş bir toplulukla muhatap olmanın bilinciyle olayları yorumlamak yerinde olacaktır.

Hiçbir tarihçi tarihi olayları değerlendirirken tarafsız kalamaz. Yaşadığı dönemin dünya görüşünden ve tarihçinin hislerinden bağımsız bir tarih yazımı da yine mümkün değildir.⁹³ Ancak aktarılanları indirgememek ve olabildiğince geniş perspektifle bakmak her tarihçinin dikkat etmesi gereken bir husustur. Tarihi olgulara tamamıyla modern paradigmaları esas alarak bakmak ve bilimsellik adı altında değer gözetmeden çıkarımlarda bulunmak hem bilimsellikten uzak hem de dar bir pencereden olayların analiz edilmesine sebebiyet verecektir.

Burada hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Peygamber (sav)'in huzuruna gelerek Müslüman olan Sakif heyetinin nasıl Müslüman olduklarına dair rivayeti aktarmak, herkesin kalpten isteyerek pazarlıksız bir şekilde Müslüman olmadığını anlamak açısından değerlidir. Zira herkesten büyük sahabeler gibi şartsız tam teslimiyet ve mükemmel bir iman beklemek de mümkün değildir. Ancak idrak etmeden Müslüman olanlar sonraki dönemlerde yaşanan olaylara etki etmişlerdir. Sakifliler Müslüman olacaklarını bildirdikten sonra et-Tâğiye diye tanınan Lât putuna üç yıl boyunca dokunulmamasını teklif etmişler ancak, Rasulullah (sav) bunu reddetmiştir. Daha sonra

⁹³ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 12.

en azından bir ay kalmasını istemişler fakat Hz. Peygamber (sav) buna da müsaade etmemiştir. Son olarak kendilerinden namazın kaldırılmasını, namazdan muaf tutulmalarını talep etmişler, fakat bu da kabul görmemiştir. Onlar da böylelikle Rasulullah (sav)'in teklini kabul ederek müslüman olmuşlardır.⁹⁴

Bu hadise Hz. Peygamber (sav)'in Bedir ashabını neden öncelediğini, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslam'a giriş sırasına göre Müslümanların tasnif edildiğini açıklar mahiyette bir örnektir. Büyük fedakarlıklarda bulunmuş ve Hz. Peygamber (sav)'in gözetiminde ve onun örneğinde yetişmiş ilk Müslümanların konumunun, anlayışının ve davranışının tabiri caizse pazarlıkla İslam'a girmiş olanlarla aynı olması beklenemez. Fitne hadiselerini analiz ederek çıkarımlar yaparken bu kabilelerin İslam'a olan yaklaşımlarını da dikkate almak yerinde olacaktır. Nitekim bu kimselerden bazıları daha sonra hariciler olarak ortaya çıkmışlar ve asilerin haklı olduğunu öne süren iddialarda bulunmuşlardır.⁹⁵ Hariciler Hz. Ali ve sonrasındaki dönemlerde de büyük İslam tarihi sahnesinde uzun süre boy göstermişlerdir.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 262.

⁹⁵ Adem Lök, "İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1 (t.y.), ss. 140-41.

İKİNCİ BÖLÜM
TOPLUMSAL YAPI VE İNSAN UNSURUNUN
OLAYLARDAKİ ROLÜ

Hz. Osman dönemi olaylarını değerlendirirken genel olarak yapılan eleştiriler ve sebep olarak yalnız belirli noktaların ön plana çıkarılmasının indirgemeci bir yaklaşım olacağı aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, yaşanan hadiseler tekrar anlatılmaksızın değerlendirme kısmına geçilecektir. Belirtildiği üzere, tarihi okumanın ve anlamının birçok yöntemi bulunmaktadır. Tarihçi olaylara kendi zaviyesinden bakar ve bunu yaparken de hadiseleri kendi bakış açısına göre aktarır. Bu çalışma bu tespitlerden azade değildir. Ancak tarihi olguları anlamaya çalışırken rivayetleri bakış açısına uymadığı için reddetmek ve güncel bakış açısına göre değerlendirmek yerine, o zamanı daha iyi idrak etmenin gerekli olduğu ve ashabın değeri göz önünde bulundurulmaya gayret edilecektir.

I. FİTNEİN BAŞLANGIÇ NOKTASI NERESİ

Hz. Osman döneminde baş gösteren fitne olaylarının başlangıç noktası için şurası diyerek bir nokta göstermek ne yazık ki mümkün değildir. İbnü'l-Esîr, hicretin yirmi beşince senesinde, Sa'd b. Ebû Vakkas ve Abdullah b. Mes'ud arasında Kûfe'de meydana gelen borç hadisesinin, Kûfe ehli arasında çıkan ilk anlaşmazlık olduğunu söylemektedir. Ayrıca İslam şehirleri arasında şeytanın fitne yaydığı ilk şehrin de Kûfe olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Bu anlaşmazlıktan ötürü Sa'd b. Ebû Vakkas görevden alınmış ve yerine Velîd b. Ukbe tayin edilmiştir.

Bunu yanında fetihlerin durmasıyla ortaya çıkan problemlerden biri de ekonomik olarak toplumun sıkıntı içerisine girmesidir. Ancak çok kısa bir sürede iktisadi problemin nerelere varacağı hususu da tartışma konusudur. Bu sebeple ortaya çıkan problemlerin temel dayanağını ekonomik sebeplere bağlamak yerine,⁹⁷ bunu birçok farklı sebepten biri olarak görmek objektif bir yaklaşım sağlayacaktır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, üçüncü halife her yönden ve herkes tarafından rahatlıkla eleştirilebilmekteydi. Bunun sebebi onun hilm sahibi ve daha müsamahalı bir yönetim anlayışında olmasından kaynaklanmaktadır. Şehit edilmeden

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 87-88.

⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Osman Döneminde Yaşanan Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kufe Örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3 (2003).

hemen önce asilerle Medineliler arasındaki çarpışma sırasında, kendisinin öldürülmek istendiğini, ancak Müslümanların birbirlerini öldürmemesini istemiştir.⁹⁸

Hz. Osman dönemi, neredeyse bütün İslam tarihçileri tarafından kabul görmüş bir şekilde ilk altı yıl ve son altı yıl olarak ikiye ayrılır. Son altı yılda baş gösteren fitne hareketlerinin tahlili için Hz. Osman döneminin son altı yılında meydana gelen olaylardan evvel, ilk altı senesinin gözden geçirilmesi gerektiği üzerinde durulur. Biz tahlilleri yaparken sonraki bölümlerde, fitne olaylarının öncesinde Hz. Peygamber (sav)'in fitne ile ilgili haberlerine ve O vefat etmeden hemen önce başlayan sahte peygamberlerle birlikte ortaya çıkan ridde olaylarına da kısaca yer vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf'ın değerlendirmeleri, şûrâ üyelerinin oyları ve halk yoklaması neticesinde üçüncü İslam halifesi oldu.⁹⁹ İlk altı yılı çok iyi geçen Hz. Osman, sonraki altı yılda yaşanan hadiselerin bir türlü yatıştırılmamasından dolayı asiler tarafından şehit edildi. Fitne hadiseleri nerede başladı sorusuna net bir cevap verebilmenin mümkün olmadığı daha önce ifade edilmiştir. Şehit edilme hadisesi bu süreci hazırlayan birçok gerekçe ile birlikte işin içinden çıkılmaz olaylar yumağına dönüşmüş ve neticede müslümanlar, Muaviye dönemine kadar bir buhran döneminde kalmışlardır.

Sa'd b. Ebû Vakkas ve Abdullah b. Mes'ud'un arasında çıkan tartışmadan sonra Velîd b. Ukbe, Hz. Sa'd'ın yerine Kûfe'ye vali olarak atanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbnü'l-Esir bu hadisenin Kûfe'de meydana gelen ilk anlaşmazlık olduğunu ve şeytanın müslümanlar arasında fitne soktuğu yerin de yine bu şehir olduğunu belirtir.¹⁰⁰

Amr b. Âs ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Amr b. Âs görevden alınmış ve o da Hz. Osman aleyhine konuşmaya başlamıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 563.

⁹⁹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 531-38; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 240.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 87-88.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 94-95.

Kûfe’de Basra’da ve Mısır’da çıkan sorunlarla ilgili yukarıda birtakım bilgiler aktarılmıştır. Fetihlerin durması ve önce askeri garnizon olarak kullanılan ancak sonra büyük şehirlere dönüşen Basra ve Kûfe gibi şehirlere askerler geri dönerek yerleşik bir hayat düzenine geçmişlerdir. Bu durum, daha önce irtidat etmiş bedevi ve İslam’ı sonradan benimsemiş ancak manasını kavrayamamış kimselerin olaylarda öne çıkması ve Hz. Osman’ın evinin kuşatılmasına kadar uzanan hadiselerin sebeplerini teşkil etmiştir. Abdullah b. Sebe gibi fitne çıkarmak için çalışan kişi ve zümrelerin varlığı da göz önünde bulundurulunca, kendi menfaatleri dışında gelişen durumlara karşı çıkan ve Hz. Osman’dan memnuniyetsizlik duyan kimseler sürekli olarak sorun çıkarmaya başlamıştır.

Valiler arasında yaşanan tartışmalar ve valilerden şikayetler fitne hadiselerinin gün yüzüne çıkmasa sebebiyet vermiş gözükmese de daha derinde yatan başka nedenlerin var olduğu bu çalışmada öne sürülmeye çalışılacaktır. Nitekim yönetim kademesinde yaşanan bir takım anlaşmazlık ve bunun çözümü için net adımların atılmayışı, sonrasında yaşanan karşı çıkışlar ve Hz. Osman’ın şehit edilişi gibi önemli olayların ve sonraki dönemlerde meydana gelen büyük ayrışmaların temel nedeni olmaktan uzak gözükmektedir.

Anlaşmazlıkların ve tartışmaların büyümesine ve önüne geçilemez bir hal almasına zemin hazırlayan bir ortam ve tarihsel bir akış olduğunu düşünmek meseleyi daha etraflıca ele almak için bir ipucu olabilir. Nitekim İbn Haldun’un “Fetihler tamamlanıp Araplar fethedilen Basra, Kûfe, Şam ve Mısır gibi bölgelere yerleşince, (fütuhât) dalgası dinip işler sakinleşince, düşmanlar zelil olup mülk çoğalınca cahiliye damarları akmaya başladı. Kabileler yönetimin kendi aleyhlerine olmak üzere muhacir ve ensarda olduğunu düşünmeye başladılar. Bu durum Osman’ın zamanına denk geldi.”¹⁰² derken bu duruma işaret etmiş olsa gerektir. Dolayısıyla toplumsal bir problemi bir olayla başlatmaktan ziyade, o ana kadar gelen süreçte yaşananları değerlendirmek yerinde olacaktır.

Fitne hadiselerinin uzun zamandan beri yaşanan ancak henüz olgunlaşmadığı için ortaya çıkmamış gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirmek gerektiği

¹⁰² İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun el-Müsemmâ Dîvânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fî Târihi’l-Arab ve’l-Berber ve Men ‘Ăsarahüm men Zevi’ş-Şâni’l-Ekber*, Beyrut: Daru’l-Fikr, 2001, c. 2, s. 586-587.

düşünülmektedir. Bu bağlamda daha Hz. Peygamber (sav) hayattayken ortaya çıkan ve Hz. Ebûbekir zamanında büyük bir tehlikeye dönüşen irtidat olaylarından başlayarak Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde yaşanan gelişmeler içerisinde fitne hadiselerini ilgilendiren kişi, olay ve durumların olduğu değerlendirilmelidir.

II. HZ. PEYGAMBER (SAV)'İN VEFATINA YAKIN YAŞANAN HADİSELER

Rasulullah (sav) daha hayattayken hicretin onuncu senesinde Müseylime yalancı peygamber olarak ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber (sav)'e peygamberlikte ortak olduğunu belirttiği bir mektup yazmıştır. Hz. Peygamber (sav) de ona mektup yazarak yalancı olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Daha sonra Hz. Ebûbekir halifeliği döneminde, Halid b. Velîd'i Yemame'ye yollayarak Müseylime'yi ve beraberindekileri öldürmesini emretmiş, o da onlarla savaşarak onu ve ona tabi olanları kılıçtan geçirmiştir.¹⁰⁴

Yemen'de Esved el-Ansi adından birinin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığına dair haberler geldi. Esedoğullarından Tuleyha adında başka bir yalancı peygamberin daha haberi ulaşmıştı. İkisi de kendi bölgelerinde zekatları ellerine geçirdiler ve insanlar kendilerine tabi olduktan sonra güçlenerek ordu kurdular. Esved'in öldürülmesi için Hz. Peygamber (sav) Yemen bölgesindeki Himyer reislerine mektup yazdı ve onlar da onu öldürdüler.¹⁰⁵ Tuleyha ise Hz. Ömer halife oluncaya kadar kaçarak saklanmış, daha sonra Hz. Ömer'in yanına gelerek Müslüman olmuş ve Kadisiye savaşında Esedoğullarını da yanına alarak savaşta birçok yararlılıklar göstermişlerdir.¹⁰⁶

III. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ OLAYLARININ ETKİSİ

Hz. Ebûbekir zamanına gelindiğinde Araplardan birçok kimse mürtet olmuş, zekat ve sadaka vermemişlerdir. Hz. Ebûbekir halifeliği boyunca bu ridde hadiseleriyle uğraşmış, onlarla savaşarak tekrar Müslüman olmalarını sağlamıştır.¹⁰⁷ İbnü'l-Esir'deki rivayette Abdullah b. Mes'ud'un şöyle söylediği aktarılır: "Rasulullah (sav)'dan sonra öyle bir durumda olduk ki, şayet yüce Allah bize Ebûbekir'i ihsan etmemiş olsaydı, helak

¹⁰³ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 304.

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 305.

¹⁰⁵ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 320-21.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, ss. 422-23.

¹⁰⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 302.

olup gidebilirdik. O, her bir devenin sırtında çarpışmaya, her bir Arap bölgesine gitmek ve ölümümüz gelinceye kadar yalnız Allah'a ibadet etmek üzere bizleri topladı ve birleştirdi. Allah'a yemin ederim ki O, irtidat edenlerden ya onların küçük düşüren planını, ya da sürgünleriyle sonuçlanacak savaştan başkasını kabul etmiyordu. Onları küçük düşüren planı şuydu; kendilerinden öldürülenlerin cehennemde, bizden öldürülenlerin cennette olduğunu kabul edecekler, bizden öldürülenlerin diyetini ödeyecekler. Buna karşılık bizler onlardan aldığımızı ganimet olarak almış olacağız. Ayrıca onlar bizden almış olduklarını bize geri vereceklerdi. Sürgün savaşı ise onların ülkelerinden çıkarılmaları demekti.”¹⁰⁸ Abdullah b. Mes'ud'un bu söyledikleri Hz. Ebûbekir'in dirayetini ve ashabın aslında ne kadar şaşırmış ve o ana kadar ne yapacağını bilemez bir halde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira Hz. Ebûbekir'in toparlayıcılığı olmasa, Hz. Ömer gibi dirayetli bir mizaca sahip olan bir sahabe dahi ne yapacağını bilemez bir vaziyette kalabilirdi.¹⁰⁹ Hz. Ebûbekir'in dirayeti Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra, halife seçiminde, Üsâme ordusunun Bizans'a karşı yollanmasında, mürtetlere karşı yapılan seferde ve daha birçok meselede toparlayıcı bir unsur olmuştur. Hz. Ebûbekir'in varlığı tüm İslam ümmeti için toparlayıcı bir güç oluşturmuş ve Müslümanlar kendine gelmiştir. Buradan hareketle İslam toplumun yalnızca Hz. Osman döneminde farklı yönere kayma veya ne yapacağını bilememe gibi durumla karşılaşmadığı daha önce de benzer durumların yaşandığı söylenebilir. Nitekim İslam toplumunun nasıl yönetileceği, hangi usul ve yöntemle siyasi alanın düzenleneceği henüz belirgin değildi. İslam devlet geleneği henüz gelişme evresinde idi.

Hz. Ebûbekir döneminde yaşanan bu olayların tahlili, neden Hz. Osman döneminde bu tarz hadiselerin yaşandığına dair ipucu vermektedir. Acaba fitne hadiseleri Hz. Ömer döneminde yaşansaydı, daha da geriye giderek Hz. Ebûbekir döneminde yaşanan ridde hadiselerinin önüne geçilmeseydi bu iki halife de Hz. Osman'ın suçlandığı gibi suçlanacak mıydı sorusu akıllara gelmektedir. Zira Hz. Ebûbekir, ashabı adeta karşısına alarak bir karar vermiş ve bunda başarılı olmuştur. Burada İslam tarihinin özellikle modern zamanlarda başarı odaklı okumalara maruz kaldığı da görülebilmektedir.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, ss. 314-15.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, ss. 296-97.

Ridde hadiseleri fitnenin başlangıç noktası olarak gözükmeyebilir. Ancak o dönemde yaşanan olaylar bedevilerin, sonradan Müslüman olanların, İslam'a bakış açıları samimi olmayan insanların birden bire Hz. Osman döneminde ortaya çıkıp palazlanmadığını göstermesi sebebiyle önemlidir. Onun dönemi, toplumun bir kesiminin yönetim aleyhinde propaganda yürütmek için ortam bulduğu bir dönem olmuştur.

IV. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE YAŞANAN OLAYLAR VE FİTNE BAĞLAMINDAKİ YERİ

Hz. Ebûbekir kendinden sonra halife olarak Hz. Ömer'i bırakmış ve toplumdan buna karşı herhangi bir itiraz gelmemiştir. Müslüman olmadan önce de Mekke toplumunda kabul gören bir yere sahip olan Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra da Hz. Peygamber (sav)'in en yakınında bulunan sahabelerden olmuştur. Sahip olduğu kişisel duruş, her zaman için sözü dinlenen ve kendisine itibar edilen bir konuma erişmesine vesile olmuştur. Bu sebeple halifeliği döneminde de bu kişisel duruşu yönetim anlayışına yansımıştır. Hz. Ebûbekir, kendi döneminde başlayan ridde hadiselerini bastırıp İslam topraklarını güvence altına aldıktan sonra Şam bölgesine fetihleri başlatmış,¹¹⁰ ancak ömrü vefa etmemiştir.¹¹¹ Onun başlattığı bu fetihleri Hz. Ömer devam ettirmiş ve birçok yeri fethetmiştir.

Onun şahsiyeti, sahabenin ona yaklaşımının sert mizacından dolayı daha temkinli olması, birçok konuda adaleti gözetme hassasiyetiyle tavizsiz davranması ve fetihlerin onun döneminde hiç aksamaması gibi nedenlerden dolayı büyük bir sorunla karşılaşmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi valileriyle ilgili bir sorun olduğunda hemen azletme yoluna gidiyor, zenginleşmeye karşı önlemler almaya çalışıyor ve ashabın ileri gelenlerini yakınında tutarak dışarıya gitmelerine müsaade etmiyordu. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü onun halifeliği döneminde herhangi bir olumsuzlukla karşılaşılması denebilir. Ancak onun bir fitne çıkacağına dair beklentisi/öngörüsü vardı¹¹² ve bu beklentisinden dolayı tedbiri elden bırakmıyor ve yeri geldiğinde sert bir üslup kullanmaktan da çekinmiyordu.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 369.

¹¹¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 408.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 459, 463, 478.

Hz. Ömer kendinden sonra bir şûrâ kurulmasını emretmiş ve bu şûrânın halifeyi seçmesini emretmişti. Hz. Ebûbekir kendisini halife olarak bıraktığı halde kendisinin neden böyle bir yola başvurduğu sorulduğunda ise detaylı bir şekilde aktarılacağı üzere, doğrudan bırakabileceği kimse bulamadığını ve bu sebeple şûrâ oluşturduğu cevabını vermiştir. Hz. Ömer kendisinden sonra kim halife olursa olsun zorlanacağını bilmesi sebebiyle de şûrâ oluşturma yoluna gitmiştir.¹¹³ Şûrâ hakkında birçok iddia ortaya atılmıştır. Hz. Ömer şûrâyı oluştururken zaten Hz. Osman'ın halife seçileceğini bildiği¹¹⁴ şeklindeki iddialar, şûrâyı kabileci anlayış üzerinden değerlendirme gayretinin neticesidir. Zira Hz. Ömer gibi bir şahsiyet kendinden sonra kimi bırakırsa bıraksın toplum ona itiraz etmezdi ve hemen kabul ederdi. Ancak o halifeliğin Hz. Ali ya da Hz. Osman'dan birinde kalacağını tahmin etmekteydi.¹¹⁵ Vefat etmeden evvel birini halife olarak bırak diyenlere: “Kimi yerime bırakayım? Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh sağ olsaydı onu halife ilan ederdim. Zira Rasulallah'tan: “Ebû Ubeyde güvenilir kişidir.” dediğini işitmişim.¹¹⁶ Eğer Ebû Huzefe'nin kölesi Sâlim hayatta olsaydı onu halife adayı gösterirdim. Rabbim bana bunu soracak olursa da: “Ey Rabbim! Senin peygamberinin: Sâlim Allah'a şiddetle muhabbet besleyen bir kişidir dediğini işittim, derim.” demiştir.¹¹⁷ Ancak bunların hayatta olmadığını ve yerine doğrudan birini bırakamayacağını bu sebeple cennetle müjdelenmiş bu altı kişinin kendi aralarında birilerini seçmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁸

Burada Hz. Ömer'in neden kendinden sonra birini bırakmayıp şûrâ oluşturma yoluna gittiğine dair meselelere, konu dışına çıkıp mevzuyu uzatmaması için girilmeyecektir. Ancak onun bu şûrâyı oluşturması sonrasında birçok tartışmanın ortaya çıkmasına ve kendisinin haksız eleştirilere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir.¹¹⁹ Burada şunu belirtmeliyiz ki; Hz. Ömer kendi şartları içerisinde ortamı değerlendirip karar verebilecek bir kabiliyete sahiptir. Onun, bunu birden aklına gelen bir şey gibi

¹¹³ M. Bahaüddin Varol, “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, S. 6 (2005), s. 201.

¹¹⁴ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, s. 29.

¹¹⁵ Halil İbrahim Hançabay, “Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 58 (2014), s. 388.

¹¹⁶ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 532.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 70.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 71.

¹¹⁹ Bu tür eleştiriler için bkz. Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, ss. 36-38.

ortaya attığı kanaatinde değiliz. O, selefinden farklı bir uygulamayla halifenin seçilmesini uygun görmüştür. Ondan sonra yaşanan olumsuzlukların ona yüklenmesi ve hata gibi görülmesi doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü toplum Hz. Osman ilk seçildiği zaman gayet memnundu ve fetihler de bütün hızıyla devam ediyordu. Ancak sonraki dönemde ortaya çıkan hadiseler olumsuz olunca, geriye dönük okuma yaparak Hz. Ömer'e yüklenen hataların zorlama yorumlar olduğu kanaatindeyiz. Hata veya yanlış ararken birinde suç bulma saikiyle ortaya birtakım yorumlar koyma çabası bütüncül yaklaşımdan uzaklaşmaya neden olacaktır. Hz. Ömer hayatta olsaydı acaba bu hadiseler yaşanmaz mıydı, Hz. Osman'ın tamamen kendi hatalarından dolayı mı fitne dönemi hadiseleri meydana geldi gibi sorular sormak daha bütüncül bir değerlendirmeye yönlendirecektir.

A. Hz. Ömer'in Fitne Beklentisi/Öngörüsü

Hz. Ömer, Ebû Lü'lüe'nin hançerle Hz. Ömer'i yaralamasından sonra, iyileşemeyip vefat edeceğini anlayarak 'Aşere-i Mübeşşere'den altı kişinin kendi aralarında yeni halifeyi seçmelerini istemiştir. Hz. Ömer bu kişileri Hz. Peygamber (sav)'in razı ve hoşnut olduğu kimseler olarak tanımlamıştır. Bu kişiler: Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman, Hz. Ali, Sa'd b. Ebû Vakkas, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'dır.¹²⁰ Kendisinden Hz. Ebûbekir gibi yerine birini bırakması istenmiştir, ancak o: "Şayet Ebû Ubeyde b. El-Cerrah hayatta olsaydı onu yerime bırakırdım çünkü Hz. Peygamber (sav)'in onun hakkında: 'Ebû Ubeyde bu ümmetin emindir.' dediğini işittim. Eğer Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim yaşıyor olsaydı onu yerime bırakırdım zira Rasulullah (sav)'in: 'Sâlim Allah'a şiddetle muhabbet besleyen biridir.' dediğini işittim."¹²¹ diyerek bu öneriyi kabul etmemiştir.

Hz. Ömer yaralanınca Abdurrahman b. Avf'ın namaz kıldırmasını istemiş, Abdurrahman b. Avf daha sonra yanına gidip kendisini mi halife olarak düşündüğünü sormuş, Hz. Ömer ona kendisini düşündüğünü söylemiş ancak o reddetmiştir. Daha sonra bir şûrâ oluşturmasını ve bu şûrâda halifenin seçilmesini istemiştir. Hz. Ali'ye, eğer halife seçilirse Haşimoğullarını ümmetin başına musallat etmemesini söylemiştir. Hz. Ömer¹²²

¹²⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 519-20.

¹²¹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 532; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 70.

¹²² Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 520.

aynı şeyleri, Hz. Osman'a ve Sa'd b. Ebû Vakkas'a da söyleyerek kendi akrabalarını Müslümanların başına getirmemeleri hususunda dikkat etmelerini istemiştir.¹²³

Hz. Ömer'in neden bu kişiler dışında kimseyi tercih etmeyerek şûrâ oluşturduğu hususu düşündürücüdür. Çünkü şûrâdaki kişilerin her biri en az yerine bırakmayı istediği fakat hayatta olmayan isimler kadar halifeliği yapabilecek kimselerdi. Ancak burada bu kimseler arasında denklik olması ve kendilerinden ziyade akrabalarının ön plana çıkabileceği hususu Hz. Ömer'i böyle bir karara itmiş olabilir. Ayrıca Hz. Ömer ümmetin büyük çoğunluğunun üzerinde ittifak edeceği bir halifenin daha isabetli olacağını da düşünmüş olabilir. Hz. Ömer ve şûrâdaki kişiler arasındaki ilişki ve onun onlara itimadı konusunda sıkıntı yoktur. Ancak Hz. Ömer ayrıca bir fitnenin yaklaştığı endişesini taşımaktaydı.¹²⁴ Bu endişeyi taşıyan ve dillendiren O, şûrâyı oluşturarak hem tek bir kişinin belirlediği bir halifeden ise şûrânın seçtiği halifenin, Müslümanların büyük çoğunluğunu temsil edeceğini hem de tek başına bir sorumluluk almaktansa istişareyle seçilecek halifenin daha isabetli olacağı kanaatinde olabilir.

Hz. Ömer halifeliği bir nimet olarak görmemiştir. Kendisine oğlu Abdullah'ı halife olarak tayin etmesi söylendiğinde: “Ben bu işi üzerime aldığımında, sevinip hamd etmiş değilim. Bunun için kalkıp bir ikinci kişiyi buna kurban mı edeyim? Eğer bu iş hayırlı bir iş ise zaten ailemizden biri bu işe erişti. Yok eğer şerli bir iş ise Allah bunu bizden gidermiş oldu.” demiştir.¹²⁵ Bu bakışı, işin zorluğunun ve üzerine alınacak vebalinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. O, bu sebeple de bir şûrâ oluşturarak buradan seçilecek kişinin halife olmasını arzu etmiştir.

İbnü'l-Esir'de geçen rivayette Hz. Ömer işi neden şûrâya bıraktığını kendisi ifade etmiştir: “Eğer ben yerime birini tayin edecek olursam, benden daha hayırlı birisi kendi yerine birisini tayin etmiştir. Eğer bu görevi şûrâya bırakacak olursam yine benden daha hayırlı biri bu görevi şûrâya bırakmıştır. Allah kendi dinini böyle muallakta bırakmaz.” Daha sonra kendisine tekrar geldiğinde yerine birisini bırakmasını isteyenlere: “Size demin söylediklerimi bir düşündüm, sonra da işlerinizi yüklenip sizi hakka iletcek en layık olanınızı seçmek istedim. (Bu sözleriyle Hz. Ali'yi kastetmişti.) Bunları düşünüp

¹²³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 56.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, ss. 459, 463, 478.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 70.

dururken bir ara uyuyakaldım ve rüyamda birisinin bir gül bahçesine girip oradan güller koparmaya başladığını ve gülleri sürekli olarak kendisine aldığını ve onları altına aldığını gördüm. Anladım ki Allah kendi işini daha iyi halledecektir. Bundan dolayı ben hem hayatta iken hem de ölümünden sonra da bu işin sorumluluğunu üstlenmek istemedim. Bunun için Rasulullah (sav)’in: ‘Bunlar cennet ehlidir.’ buyurduğu; Ali, Osman, Abdurrahman, Talha, Sa’d ve Zübeyr’i bu işe havale ettim. Onlar kendi aralarında birini seçsin. Eğer onlar seçerlerse en iyisini seçerler ve ona işi havale ederler.”¹²⁶

Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Abdurrahman’ı yanına çağırarak Hz. Ömer onlara: “Ben size şöyle baktım da sizi bu ümmetin reisleri ve ileri gelenleri olarak gördüm. Bu işin mutlaka sizin arasından birisine havale edilmesi gerektiğine inanıyorum. Rasulullah (sav) Rabbine kavuştuğu sırada sizden razı olarak bu dünyadan göç etmiştir. Eğer siz doğruyu izleyecek ve hakkı ikame edecek olursanız bundan dolayı insanların başına herhangi bir zarar gelir diye asla korkmam. Fakat siz kendi aranızda bir görüş ayrılığına düşerseniz o zaman ümmetin görüş ayrılığına ve ihtilaflara düşeceğinden korkarım. Kalkınız, Hz. Âişe’den izin alarak onun odasına kapanınız ve istişare ediniz.”¹²⁷ diyerek seçtiği kimselere bakışını göstermiştir. O, şûrâdaki insanların Müslümanların en önde gelen şahsiyetleri olduğunu bilmekteydi. Onların alacağı kararın da ümmeti ortak paydada buluşturacağına inanmaktaydı.

Buradan da anlaşılacağı üzere Hz. Ömer kendisinden sonra çıkabilecek herhangi bir olumsuzluğun sorumluluğunu kendi üzerine almak istememiş ve hesabını veremem endişesiyle hareket etmiştir. Onun bu korkusu büyük ihtimalle Hz. Peygamber (sav)’in haber verdiği ve kendi döneminde ortaya çıkmasından endişe ettiği fitne beklentisinden kaynaklı olmalıdır. Bu sebeple o sürekli Hz. Peygamber (sav)’in sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân’a fitnenin ne zaman çıkacağını sormakta idi. Fitnenin kendi zamanında ortaya çıkabilme ihtimali kendisini sürekli tedirgin ediyordu.

Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber (sav)’in fitneye dair bu haberini birden bire ortaya çıkacak bir durum olarak değil de işaretleri yavaş yavaş beliren bir gelişme olarak değerlendirmiş olabileceği de düşünülebilir.

¹²⁶ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 70-71.

¹²⁷ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 71.

B. Basra, Kûfe ve Mısır Şehirlerinin Oluşturulması

Sa'd b. Ebû Vakkas hicretin on yedinci senesinde fethedilen yerlerin haberini vermek için Medâin'den Hz. Ömer'in yanına bir heyet göndermiş, Hz. Ömer heyettekilerin renginin sebebini sorunca onlar; buldukları yerde havanın kötü olmasının renklerini bu hale getirdiklerini söylemişlerdir. Hz. Ömer de Hz. Sa'd'a haber gönderip havası iyi bir yer seçip insanların oraya yerleştirilmesini emretmiştir. Hz. Sa'd, Kûfe'nin uygun bir yer olduğunu bildiren bir mektup yazmış ve insanların Medâin'de kalmalarına veya Kûfe'ye yerleşmelerine karışmadığını bildirmiştir.¹²⁸

Seçilen yerin, askeri karargah olarak kullanılacak olmasından dolayı stratejik önemde olması ve zengin tarım arazilerine sahip olmasından kaynaklı olarak tercih edildiği görülür. Aynı zamanda burası ticari bir güzergahtır ve daha sonra ticaret merkezi haline gelmiştir. Hz. Ömer dönemi fetihlerinde büyük rol oynayan Kûfe, İslam'ın yayılmasında da etkili olmuştur.¹²⁹

Yine aynı tarihlerde Basra şehri kurulmuş ve insanlar hemen hemen aynı dönemlerde buraya yerleşmeye başlamışlardır. Basra şehri, İran ve Irak güzergahlarını gözetlemek, önemli mevki sebebiyle burasını askeri üs olarak kullanmak ve Irak şehirlerinin önemi azaltmak gibi gayelerle kurulmuştur.¹³⁰ Daha sonraki yıllarda karışık toplumsal yapısı sebebiyle, Hz. Osman dönemi olaylarında başrol oynayan şehirlerden biri olmuştur.

Hicretin yirmi birinci senesinde Mısır, Hz. Ömer'in emriyle Amr b. Âs tarafından fethedilmiştir.¹³¹ Amr b. Âs Filistin'i fethettikten sonra, Mısır'ın fethi için Hz. Ömer'i ikna etmiş ve Zübeyr b. Avvam'ın destek kuvvetiyle birlikte bütün Mısır'ın fethi üç yıl içerisinde tamamlanmıştır.¹³²

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 482.

¹²⁹ Avcı, Casim, "Kûfe", s. 339.

¹³⁰ Abdulhalik Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, C. 5, s. 109.

¹³¹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 462-66.

¹³² Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, C. 29, s. 559.

Hız. Osman d6neminde Amr b. Âs, Mısır valiliği g6revden alınarak yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh bu g6reve getirildi.¹³³O, Fethilerde çok başarılı olmasına rağmen, Mısır'ın kendi iç dinamiklerinde istediğini yapamadı ve b6ylece Hz. Osman'ın Şehit edilmesine kadar uzanan karışıklıkların 6n6 açılmış oldu.

şam, Ebû S6fyân'ın oğlu Yezîd tarafından y6netilmekteydi. Ancak onun vefatından sonra Muaviye b. Ebû S6fyân, Hz. 6mer tarafından şam valiliği g6revine getirildi.¹³⁴ Muaviye'nin uyguladığı siyaset sayesinde şam'da fitne d6neminde de herhangi bir karışıklık çıkmadı ve fetih hareketlerini başarılı bir Şekilde y6r6tt6. K6fe, Basra ve Mısır'da birçok defa vali değişikliği olmasına rağmen şam'da hiçbir ayaklanmanın olmayışı hem şam toplumunun daha homojen bir yapıya sahip olduğunun hem de Muaviye'nin başarılı bir y6netim sergilediğinin g6stergesidir.

K6fe, Basra ve Mısır fethedilen askerlerin yoğun olarak yerleştiği ve yaşadığı yerler olarak 6ne çıkar. 6zellikle Basra ve K6fe Őehirlerine 6nce askerler yerleşmiş, daha sonra b6lgenin cazip bir merkez haline gelmesinden sonra çevredeki bedeviler de gelip buraya yerleşmişti. Bu insanların içinden sonradan M6sl6man olmuş kimseler ve hatta irtidat ederek tekrar M6sl6man olmuş kimseler de bulunuyordu. Karmaşık bir yapıya sahip olan Basra ve K6fe'de valiler istedikleri işleri yapamamışlar, Mısır'da Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh gibi başarılı fetihler gerçekleştirmiş kimseler dahi ne yazık ki halkın rahatsızlık olarak addettiği birtakım hadiselerden 6t6r6 g6revlerinden alınmışlardır. Burada daha 6nce valilerin g6revden alınma sebepleri zikredildiği için tekrar bu bahislere girilmeyecektir.

C. Toplumsal Yapı

İslam, yayılmadan evvel Kureyş, Arap yarımadasında çok saygın bir yer işgal ediyordu. Haşimoğulları ve 6meyyeoğulları da Kureyş içerisinde daimi olarak s6z sahibiydiler. Onların diğer kabileler nezdinde bir etkinliği ve ağırlığı vardı. Ancak kabilecilik anlayışı, kimin haklı veya haksız olduğuna bakmaksızın kimin kabilesi g6l6yse onun haklı olduğu bir durum ortaya çıkarıyordu. Hz. Peygamber (sav) bu anlayışın olumsuz taraflarını t6rp6ledi ve kabilecilik, cahiliye devrinde benimsenen

¹³³ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 543.

¹³⁴ İbn6'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Terc6mesi*, 1991, C. 2, s. 512.

anlayıştan uzaklaştırılmaya çalışıldı. Ancak yüzyıllardır devam eden bir anlayışı yirmi yıl gibi kısa bir sürede tamamen silmek ne yazık ki mümkün olmamaktadır. Ancak Müslümanlar kabilelerinin üstünlüğüne göre değil, İslami kurallara uygun olarak yaşamaya ve bu durumu benimsemeye başlamışlardır.

Hız. Osman dönemine kadar ve onun dönemi de dahil olmak üzere müslümanlar çeşitli coğrafyalarda birçok fetih gerçekleştirmişlerdir. Bu fetihler, birçok farklı insan unsurunun Müslüman dünyaya dahil olmasına sebebiyet vermiştir. Farklı kültür ve anlayıştan birçok topluluk Müslüman olmuştur. Doğal olarak kendi kültürünü ve yaşayış tarzlarını da tamamıyla bırakmamışlardır. Farklı kültür ve anlayıştan insanların bir arada yaşamaya başladığı yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmış ya da bu insanlar İslam coğrafyasında farklı yerlere göç etmişler ve böylece İslam devletinde çok çeşitli bir insan profili ortaya çıkmıştır.

Ateşe tapanlar, putperestler, Hristiyanlar, Yahudiler gibi birçok farklı dinden insan İslam'ı seçerek Müslüman olmuştur. Seçmeyenler ise cizye ödeyerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Homojen bir yapıdayken kısa sürede daha karmaşık bir yapıya dönüşen İslam toplumu, durumu tam anlamıyla hazmedemeden henüz Hız. Peygamber (sav) hayattayken ve o vefat ettikten sonra bir sürü sorunla uğraşmıştır.

Hız. Osman döneminde yukarıda anlatılan toplulukların da büyük bir etkisi olmuştur. Hız. Ömer'in fitne beklentisi ve bu fitneyi olabildiğince engellemek için uğraşmış olması, zaten fitnenin aslında yaklaştığının bir göstergesidir. Hız. Osman döneminde ise artık engellenmesi güç olaylar örgüsü başlamış ve neticede İslam tarihinde uzun yıllar tartışılan sonuçların doğmasına sebep hazırlayan olaylar cereyan etmiştir.

Hız. Ömer döneminde kurulan Basra, Kûfe şehirleri ve Mısır'da Fustat şehri kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu şehirler, Hız. Osman döneminde yaşanan hadiselerde en önde yer almışlardır. Bu şehirlerde sonradan Müslüman olmuş kimseler, bedevi Araplar, irtidat etmiş ancak sonradan yine Müslüman olmuş kimseler ve askerler yaşamaktaydı. İlk başta askeri garnizon olarak tasarlanan bu şehirler, fetihlerden sonra askerlerin buraya yerleşmesi ve ticaretin gelişmesiyle tam bir şehir hüviyeti kazanmışlardır. Hız. Osman döneminde ilk altı yılda gerçekleşen fetihlerden sonra ortaya çıkan durgunluk döneminde, bu şehirlerde homurtular yükselmeye başlamıştır.

Valilerden memnuniyetsizlik, kabileler arası gerilim ve ekonomik anlamda yaşanan memnuniyetsizlikler dillendirilmeye başlamıştır. Bu ve benzeri sebepler de meseleleri fitneye götüren hadiselerin başlangıcını teşkil etmektedir.

Medine’de yani İslam devletinin başkentinde ise daha homojen bir yapı bulunmaktadır. Sahabenin topluma oranı diğer şehirlere nazaran çok daha yüksektir. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav)’i görmüş ve onun terbiyesinde yetişmiş olan sahabe sorunlara daha itidalli tepkiler vermekte ve halifeyi gerektiği yerlerde uyarmaktan geri kalmamaktadır. Yönetime yakın olmaları ve İslam’a bakışları daha sarıh olan ashaptan, diğer şehirlerdeki gibi karışıklık çıkarması beklenemez. Zira onlar halifenin değerini, toplum nezdindeki yerini ve Müslümanlar arasındaki kıymetini bilmektedirler. Ancak sonradan Müslüman olmuş ve İslam’ın getirdiği ahlaki değerleri tam olarak benimseyememiş kimseler daha başlarına buyruk hareket etmişlerdir.

Rasulullah (sav) Bedir ashabına daima öncelik vermiş ve onları diğer Müslümanlardan İslam’a hizmetleri sebebiyle her zaman ayrı tutmuştur. Bu ayrımın sadece savaştıkları için ortaya konulan bir tutum olduğu iddiası hafif kalır. Çünkü onlar aslında nebevi terbiye ile yetişmişlerdir.

Rasulullah (sav) hicretten üç sene önce kendisine zulmeden müşriklere hitaben: “Ey Kureyşliler! Allah’a yemin ederim ki fazla zaman geçmeden kabul etmediğiniz şu dine istemeyerek gireceksiniz.” diye hitapta bulunmuş, sonrasında durum gerçekten bu şekilde cereyan etmiştir.¹³⁵ Hz. Peygamber (sav)’in bu sözü sonradan Müslüman olan kimselerin bir kısmının, İslam’ı gönülsüz kabul ettiklerinin göstergesidir. Zira onların bir kısmı gerçekten de başta nefretle baktıkları bu dine, Mekke’nin fethinden sonra istemeyerek dahil olmuşlardır. Sonradan Müslüman olan bu anlayıştaki kimselerden Ensar ve Muhacir ahlaki göstermeleri beklenemez. Çünkü onlar müslüman olurken zor şartlar altında bunu kabul etmediler, Müslüman oldukları için eziyet görmediler ve en önemlisi Hz. Peygamber (sav)’in terbiyesi altında yetişmediler.

Huneyn ganimetlerinin paylaşılması sırasında paylaşımdan rahatsız olan bazı kimseler Rasulullah (sav)’i adaletsiz paylaşım yapmakla suçlamışlardır. Zü’l-Hüveysira

¹³⁵ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 94.

et-Temimi, Hz. Peygamber (sav)’e: “Sen bugün adaletli davranmadın.” deyince Rasulullah (sav) ona: “Ben adaletli davranmayacağım da kim adaletli davranacak?” diye sorar. Hz. Ömer: “Onu öldürmeyelim mi?” diye sorunca: “Hayır bırakın onu.” demiş ve devamında: “İleride onun bir taraftar topluluğu olacak ve bunlar dinde o kadar teferruata dalacaklar ki, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar.” buyurmuştur.¹³⁶ Aktarılan rivayet de göstermektedir ki sonradan Müslüman olan kimselerin kalpleri tam olarak İslam’a ısınmış değildir. Onlar Ensar ve Muhacir gibi Hz. Peygamber (sav)’in terbiyesinde de yetişmemişlerdir. Sonradan bu insanların sorun çıkartabileceği de sahabe toplumu tarafından az çok bilinmekte ve dillendirilmektedir.

Hz. Peygamber vefat ettikten hemen sonra İbnü’l-Esir’de geçen bir rivayette Mekkelilerin durumları şöyle aktarılmaktadır: “Rasulullah (sav)’in vefat haberi Mekke’ye ulaştığında Mekke’nin başında, Rasulullah (sav)’in valisi sıfatıyla Attab b. Esid b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye valilik yapmakta idi. Attab gizlendi, Mekke çalkalandı. Mekkeliler az kalsın irtidat ediyordu. Bunun üzerine Süheyl b. Amr, Kabe’nin kapısına dikilerek Mekkelilere seslendi. Hepsi etrafında toplandıktan sonra şöyle söyledi: “Ey Mekke halkı, en son Müslüman olan ve ilk olarak irtidat edenler olmayın. Allah’a yemin ederim Allah bu işi Rasulullah (sav)’in belirttiği gibi tamamlayacaktır. Ben, kendisini benim şu bulunduğum yerde ve tek başına şöyle derken görmüştüm: “Benimle birlikte Lâilâhe illâllah deyiniz. Bütün Araplar size boyun eğeceği gibi Arap olmayanlar da size cizye ödeyecektir. Allah’a yemin ederim Kisrâ’nın ve Kayser’in hazinelerini Allah yolunda harcayacaksınız.” İşte kimisi bununla alay etti, kimisi de bu sözleri tasdik etti. Sonunda şu gördükleriniz oldu. Allah’a yemin ederim bundan sonra da geri kalanlar kesinlikle gerçekleşecektir.” Bunun üzerine Mekke halkı irtidat etmekten vazgeçti.”¹³⁷ Mekke’deki Müslümanların İslam’a karşı durumlarını ve Hz. Peygamber (sav) vefat ettikten sonra nasıl bir durum içinde olduklarını göstermesi açısından bu rivayet önemlidir.

Müslüman olmalarına rağmen Hz. Ömer bir topluluğun önünden geçerken selam vermeyerek yüzünü çevirmiş ve bunun üzerine: “Senin bunlarla ilgili bir meselen mi var?” diye kendisine sorulmuş, o da: “Araplardan şimdiye kadar bunlardan daha çok

¹³⁶ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 251.

¹³⁷ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 297.

hoşlanmadığım kimseye rast gelmiş değilim.” diye cevap vermiştir ve onları yola koymuştur. Daha sonra bu kimselerden hep tiksintiyle söz etmiştir. Bu kimseler arasından Sûdan b. Humrân Hz. Osman’ı, İbn Mülcem Hz. Ali’yi öldürmüş, Muaviye b. Hudeyc Hz. Osman’ın intikamını almak istiyor süsü vererek Müslümanlara kılıcını çekmiş, Husayn b. Numeyr ise Hz. Ali ile savaşmak konusunda aşırıya gitmiş kimselerdendir.¹³⁸

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerden de anlaşılacağı üzere zaten Hz. Peygamber (sav) hayattayken bazı kesimler tarafından İslam tam olarak benimsenmemektedir. Onun vefatından hemen sonra ve daha sonraki süreçte Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde sorun çıkaran topluluklar Hz. Osman döneminde müsamahalı anlayışını fırsat bilip, bazı olayları öne sürerek ayaklanmış ve sonrasında onun şehit edilmesine giden hadiselerin önü açılmıştır.

V. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE YAŞANAN HADİSELER

A. Fütuhatin Durması

Basra ve Kûfe gibi şehirlerin öncesinde askeri garnizon olarak tasarlanıp daha sonra büyük birer şehir -özellikle Kûfe- haline gelmeleri, Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir. Ganimetlerle birlikte halk iyice zenginleşmiş ve lüks artmıştır. Fetih döneminde buradan insanlar savaflara katılıyorlar ve savaş bitene kadar dönmüyorlardı. Döndükleri zaman da tekrar savaşmak üzere yeni seferlere çıkıyorlar ve şehirde vakit geçirmeye zaman bulamıyorlardı.

İnsanın tabiatı gereği meşgul olması ve birtakım işlerle uğraşması gerekmektedir. Herhangi bir işle uğraşmayan, ancak bir arada yaşayan insanlar arasında husumet doğurabilecek anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Hz. Osman döneminin ilk altı senesinde büyük bir hızla ilerleyen fetih hareketleri sırasında savaşta olan askerlerin yönetimle ilgili bir şikayetleri olmamıştır. Olsa bile meşgaleleri olduğu için bu fiiliyata dökülmemiştir.¹³⁹ Ancak Kûfe, Basra ve Mısır gibi bölgelerde yaşayan kimseler zaten sonradan müslüman olmuş bedevi ve asker gibi sınıflardan oluşmaktadır. Hatta aralarında mürtet olup tekrar Müslüman olmuş kimseler bulunmaktadır.

¹³⁸ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 413.

¹³⁹ İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun*, c. 2, s. 586-587.

Hz. Peygamber (sav) hayattayken halihazırda birçok sorun çıkarmış olan bu insanların aynı şehirlerde bir arada yaşamaları ve sorun çıkarmadan yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Çünkü bu kimseler zamanında müslümanlar için pek çok problem çıkarmış, sahte peygamberlere inanmış ve dinden çıkarak savaş açmışlardır. Bu bahisteki mevzulara önceki bölümlerde değinilmiştir.

Fütuhatın durması savaşan askerlerin bir araya gelerek şehirlerde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Her durumdan rahatsızlık duyma, ganimet dağılımını beğenmeme, başkasının zenginliğini kıskanma ve ashabin yerini, değerini bilmeme gibi ahlaki açıdan sorun teşkil edecek davranışlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar birçok defa vali değişimine sebep olmuş, Hz. Ömer de bu sorunlarla uğraşarak birçok defa valisini değiştirmek durumunda kalmıştır. Fetihlerde elde edilen zenginliğin ve özgüvenin neticesinde yönetimi beğenmeme ve hoşnut olmama gibi davranışlar görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak da Hz. Osman'ın şehit edilmesine götüren hadiseler ortaya çıkmıştır.

B. Kabilelerin ve Liderlerinin İslam'a Karşı Durumları ve İlk Müslümanlara Bakışları

Bu bölümde Rasulullah (sav)'in vefatından önce yaşanan irtidat hareketlerine yukarıda değinildiği için girilmeyecektir. Ancak Müslüman olurken farklı yaklaşımlar benimseyen, Müslüman olmak için birtakım şartlar ileri süren ve bu konuda gönülsüz davranarak İslam'ı benimsemekte güçlük çıkararak kimseler konu edilecektir.

Hz. Peygamber (sav) Mekke döneminde Müslüman olan ve Medine'ye hicretten sonra gerçekleşen Bedir Savaşı'na katılan Müslümanlara büyük ehemmiyet vermiştir. Onların İslam'daki derecelerinin üstünlüğünü vurgulamış ve onları hep önde tutmuştur. Onların ilk Müslümanlardan olması, İslam'ın yayılmasında etkin rol oynamaları ve birçok çileler çekmiş olmaları gibi sebepler, Hz. Peygamber (sav)'in onlara daha fazla değer vermesinin sebepleri olarak sayılabilir. İlk dönemde Müslüman olan ashabin büyük çoğunluğu, fazilet bakımından sonradan Müslüman olanlardan üstünlerdi. İslam'ı anlama, kalplerinde herhangi bir şüphe bulunmaması gibi hasletleri sebebiyle birçok defa genel olarak ashap veya içlerinden bazı sahabeler, Rasulullah (sav)'in övgüsüne mazhar olmuşlardır.

Ancak bütün kabilelerin İslam'a girişleri aynı samimiyetle gerçekleşmemiştir. Bazıları birtakım şartlar sunmuş, namaz, oruç ve zekat gibi ibadetlerin kendilerinden kaldırılmasını isteyen kabileler olmuş ve Hz. Peygamber de onları reddetmiştir.¹⁴⁰ Hz. Ebûbekir, halifeliği döneminde zekat vermeyenler üzerine savaş açmış, onları tekrar zekat vermeleri konusunda ikna etmiş veya bir kısmını öldürmüştür.

Bu ve benzeri kabileler İslam'a ya gönülsüz girmişler ya da bir beklenti içerisinde olmuşlardır. Müslümanlar zayıfken onlara yapılmadık işkence ve eziyet bırakmayan Mekke eşrafı da, İslam iyice yayılıp başka şansları kalmayınca Hz. Peygamber (sav)'in de deyimiyile gönülsüz bir şekilde Müslüman olmak durumunda kalmışlardır.¹⁴¹ Sonradan Müslüman olarak birçok yararlılıklar gösteren kimseler olduğu gibi, sonradan Müslüman olarak tam olarak iman etmemiş kimseler de bulunmaktadır. Bu ve benzeri kimseler sürekli olarak sorun çıkarmaktaydı. Zira onlar ne İslam'ın ruhunu tam olarak benimseyebilmiş ne de kalplerine tam olarak İslam'ı yerleştirebilmişlerdi. Hal böyle olunca da sonradan Müslüman olan bu kimseler ortaya birçok problemin çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Hz. Peygamber (sav) kendisinin adaletsiz davrandığını ima eden Zü'l-Hüveysira et-Temîmî'ye: "Ben adaletli davranmayacak olursam kim adaletli davranır?" diye sorar. Hz. Ömer'in onun öldürülmesini teklif etmesi üzerine Hz. Peygamber (sav): "Hayır bırakın onu. İleride onun bir şiası (tarafar grubu) olacak ve bunlar dinde o kadar teferruata dalacaklar ki, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar."¹⁴² buyurmuştur. Bu insanlar daha sonraki dönemlerde sorun çıkarmaya devam etmişler ve fitne olaylarının içinde de yer almışlardır.

Nitekim İbn Haldun; Beni Bekir bin Vâil, Abdülkays, Rebî'a, Ezd, Kinde, Temîm, Kuzâ'a ve başka kabileler içinde çok az sayıda kişinin Hz. Peygamber (sav)'in sahabeti olma şerefine nail olduğunu, çoğunun ise bu durumda olmadığını, fetihlerde önemli işler başardıklarını ancak sahabenin fazileti ve haklarını gözetme konusunda gevşek davrandıklarını belirtmektedir.¹⁴³

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 262.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 94.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 251. Bkz. Mehmet Kubat, "Hâriciliğin Doğuşunda Münâfikların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 4 (2006), ss. 136-39.

¹⁴³ İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun*, c. 2, s. 586.

C. Hz. Osman'ın Müsamahalı Yönetimi

Hz. Osman dönemi fitne olaylarını değerlendirilirken, kendisinden önce de problemlerin yaşanması, kargaşa ve İslam topraklarındaki ayaklanmaların mahiyeti hakkında bilgi verilmişti. Zira Hz. Osman dönemine kadar, önceki halifelerin ve Hz. Peygamber (sav)'in döneminde de olumsuz hadiseler yaşanmıştır. Ancak Hz. Osman döneminde Müslümanlar arasında ilk kez bu kadar büyük bir anlaşmazlık baş göstermiş ve yüz yıllar sürecek bir çok problemi de beraberinde getirmiştir.

Hz. Ömer'in halifeliği önceki dönem olması sebebiyle, Hz. Osman dönemiyle sıklıkla karşılaştırılan bir devirdir. Neticede Hz. Osman, Hz. Ömer'den bir nevi miras devralmıştır. Onun yapacakları Hz. Ömer dönemiyle kıyaslanacak ve ona göre değerlendirilecektir. Sonraki dönemde yaşanan hadiseler, tarihçileri Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerini kıyaslamaya da itmektedir.

Üçüncü halife, selefinden çok daha müsamahakar bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. Kendinden önceki halifenin affetmediği kimseleri affetmiş, sahabenin Medine dışına çıkmasına izin vermiş ve insanların zenginleşmesinde herhangi bir beis görmemiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın da ifade ettiği gibi sahabenin büyüklerinden her biri birer müçtehit sayılacağı için¹⁴⁴ onların uygulamalarını birbirleriyle kıyaslayarak elde ettikleri sonuç üzerinden birini diğerinden daha üstün ve iyi saymak anlamsız bir karşılaştırma olur. Çünkü her dönem kendi içinde özel durumları barındırmaktadır.

Hz. Osman dönemi şartlarını kim yaşasaydı nasıl olurdu gibi bir kıyasa girmek gereksiz olacaktır. Başlıkta da belirtildiği gibi şayet Hz. Osman'dan daha sert mizaçlı biri olsaydı gerçekten hiçbir sorun çıkmaz ve Müslümanların aralarında anlaşmazlıklar çıkmaz mıydı? Bu soruyu sormak ve buna müspet veya menfi cevaplar vermek akıl yürütmek dışında farklı bir çözüm üretmeyecektir. Ancak bu soru, tüm suçu tek bir şahıs üzerine yükleme gibi bir durumdan bizleri kurtarmaktadır. Çünkü Hz. Osman'ın izlediği politikaların bir kısmı hoşnutsuzluk doğurmuş olsa da, sahabenin sayısının ve etkisinin azalması, Kûfe gibi merkezi yerlerde İslam'da önceliği olanların geri planda kalması ve sonradan müslüman olarak onlara katılanların ise öne plana çıkması¹⁴⁵ gibi sebeplerin

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, s. 359.

¹⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, s. 361.

yok sayılmaması gerekmektedir. Bu sebeple her aşaması yeni denilebilecek yapılanmada olan İslam devleti, bütün organlarıyla sistematik bir yapı oluşturamadığı ve kontrol mekanizmasını çalıştırmadığı için sonuçları bütün insanlığı etkileyecek bir netice ortaya çıkarmıştır. Merkezden uzak Müslümanların kontrol edilememesi ve farklı din mensuplarının topluma dahil olması gibi olgular,¹⁴⁶ fitne çıkmasına sebebiyet veren sebeplerden sayılabilir.

Hız. Osman, zenginlere karışmamakta, insanların seyahat özgürlüklerini kısıtlamamakta, affedebileceği kimseleri affetmekte ve sürülmüş kimselerin geri dönmelerine müsaade etmektedir. Kendi akrabalarını tutmasından ziyade toplumun farklılaşması ve onun mizaç olarak daha müsamahalı bir yönetim tarzı izlemesi de sonuçları şehit edilmesine giden olaylar silsilesinin önünü açmıştır. İlk altı yıllık dönemde atadığı valiler büyük yararlılıklar göstermiş ve birçok yer fethedilmiştir. Sonraki süreçte akrabalık bağları sorun olarak görülmüştür. Bu durum da hadiselerin sadece akraba ilişkilerinden veya kötü yönetimden kaynaklanmadığını, toplumun dönüştüğünü göstermektedir.

İlk başta Hız. Ömer'in tavizsiz yönetiminden şikayet eden ancak sesini çıkaramayan kimseler, Hız. Osman'ın, Hız. Ali'den daha yumuşak bir yönetim sergileyeceğini düşünerek onun halife olması için dualar etmiş ancak o yönetime geçince de birçok kimse onun yumuşak karakterinden istifade etmek için sıraya girmiştir. Bu durumlar bir tarafa bırakılarak sadece Hız. Osman'ın davranışları üzerinden olayları değerlendirmenin dönemi anlamak için yardımcı olmayacağı düşünülebilir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Algül, *İslâm Tarihi*, C. 2, ss. 407-8.

¹⁴⁷ Algül, *İslâm Tarihi*, C. 2, s. 415.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HZ. OSMAN'IN ŞEHADETI VE MEDİNE'DEKİ ORTAM

I. İleri Gelen Sahabelerin Durumları ve İmkanları

Fitne olaylarının başlangıcında; Basra, Kûfe ve Mısır gibi şehirler ön plandadırlar. Ancak bu şehirlerde isyancılarla hareket edenler olduğu kadar onları desteklemeyenler de bulunmaktadır. Bazı kesimler ise sessiz kalınması gerektiğini düşünmekte ve olayların bir an evvel yatışmasını arzu etmektedir. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla, Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar kimse halifenin asiler tarafından şehit edileceğini tahmin etmemektedir. Hz. Osman valilerinden askeri yardım göndererek ona yardım etmesini istediğinde asiler onu öldürmeye karar vermiş ve netice itibarıyla de şehit edilmiştir.

Medine'de Hz. Osman'ın evi kuşatma altındayken, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebû Vakkas, Üsame b. Zeyd, Ammar b. Yasir, Muhammed b. Meseleme gibi sahabeler Medine'de bulunuyorlardı. Bu sahabeler Hz. Osman şehit edilince de hemen Hz. Ali'ye biat ettiler.¹⁴⁸ Onların Hz. Osman kuşatma altındayken tepkilerinin ne olduğu ve Hz. Osman'a karşı bakışlarının nasıl olduğunu bilmek de önem arz etmektedir. Özellikle Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Hz. Ali ve Sa'd b. Ebû Vakkas gibi isimler şûrâdaydılar ve sonraki dönemde, Hz. Osman'ın halifeliği sırasında da birçok olayın içindeydiler. Onların hiçbir şekilde halifeye karşı bir yardım çabası içerisinde olmadıkları da iddia edilmektedir.¹⁴⁹ Ancak bu iddia tamamen asılsız ve temelsizdir. Olaylar büyümeden evvel sahabenin ileri gelenleri asileri ikna etmeye ve halife ile asiler arasında orta yol bulmaya çalışmışlardır. Onların yardımlarının göstermelik olduğuna¹⁵⁰ dair iddialar olayların gelişimine ve ashabın tutumuna aykırılık arz etmektedir.

Hz. Osman şehit edildikten hemen sonra asiler, kendilerinin yanında ashabın ileri gelenlerinden kimseler olduğu da düşünülün isteyerek: "Ey Talha b. Ubeydullah! Osman b. Affan'ı öldürdük." dediler. Amaçları onu da halkın gözünde suçlu göstermekti. Hz. Osman şehit edildiği sırada Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Sa'd evlerinden dışarı çıkmamışlardır. Onun şehit edilmesine de Medine'den sevinen kimse çıkmamıştır.¹⁵¹

¹⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. 3, s. 32.

¹⁴⁹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 23.

¹⁵⁰ W. Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz, 1. b., İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001, s. 64.

¹⁵¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 564.

Hız. Osman kuşatma altındayken Hız. Ali'ye haber gönderip yanına kendisine gelmesini istedi. Hız. Ali elçiyile birlikte gitmek üzere yerinden kalktı. Onun yakın aile çevresinden bazıları ona engel oldular ve şöyle dediler: "Önündeki bölük bölük askerleri görmüyor musun? Bunlardan kurtulup ona ulaşamazsın." Hız. Ali'nin başında bir sarık vardı. Onu başından çözdü, Hız. Osman'ın elçisine fırlattı ve dedi ki: "Gördüğün şeyi ona haber ver!" Daha sonra mescitten çıktı. Medine çarşısında bulunan Ehcârüzzeýt'e geldiğinde Hız. Osman'ın öldürüldüğü haberi kendisine geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ım! Onun öldürülmüş olmasından veya öldürülmesine meyletmek suretiyle onun kanının dökülmesinden uzak olduğumu sana arz ediyorum."¹⁵² Hız. Ali'nin bu ifadeleri, ashabın yaşananlar karşısındaki çaresizliğini göstermektedir.

Hız. Osman kuşatma altındayken: "Sorup soruştur! Bak bakalım insanlar ne diyor?" diyerek bir adam gönderdi. Adam gidip dönünce dedi ki: "Onun kanı artık helal oldu dediklerini duydum." Bu söz üzerine Hız. Osman: "Müslüman bir kişinin kanı, imanından sonra inkar eden bir adam, evlendikten sonra zina eden, birini öldürüp de ona karşı kısasla öldürülen biri olmadıkça helal olmaz." dedi. Zeyd b. Sabit, Hız. Osman'ın yanına geldi ve ona: "İşte bu Ensar kapıda! 'Şayet istersen biz ikinci defa Allah'ın yardımcıları oluruz' diyorlar." dedi. Ancak Hız. Osman onun bu teklifini reddederek: "Savaşmak ise, hayır!" dedi.¹⁵³ O, asilerle savaşmak isteyenlere karşı çıkmış ve müslümanların birbirlerini öldürmelerine razı olmayarak kendi canını feda etmiştir.

Hız. Osman Müslümanların birbirleriyle savaşmalarını istememiştir. Hız. Peygamber (sav)'i rüyasında gördüğünü söylemiş, bu şekilde öldürüleceğini,¹⁵⁴ ancak kimsenin kanının dökülmesinin istemediğini ifade etmiştir. Yanına girerek: "Ey Müminlerin emiri! Savaşmak artık mübah oldu." diyen Ebû Hureyre'ye: "Ey Ebû Hureyre! Bütün insanları ve beni öldürmen seni sevindirir mi?" diye sormuş. O da: "Hayır." diye cevap vermiştir. Hız. Osman: "Allah'a yemin olsun ki gerçekten tek bir

¹⁵² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. 3, ss. 73-74.

¹⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. 3, ss. 74-75; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. 3, ss. 585-87.

¹⁵⁴ Muhammed b Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007, C. 3, s. 563.

adamı öldürürsen bütün insanları öldürmüş gibi olursun.” Ebû Hureyre: “Bunun üzerine döndüm ve artık savaşmadım.” demiştir. ¹⁵⁵

Kuşatma altındayken Hz. Osman, “Talha içinizde mi?” diye sordu. “Evet!” dediler. Bunu üzerine Hz. Osman: “Sana Allah’ı hatırlatırım. Bilir misin ki, Allah Resulü (sav) Ensar ile Muhacir’i kardeş ilan ettiğinde beni kendisiyle kardeş ilan etmişti değil mi?” diye sordu. Talha da: “Allah şahittir, evet!” dedi.

Abdullah b. Zübeyr’den aktarıldığına göre: “Evi kuşatıldığı gün Osman’a şöyle dedim: “Allah’a yemin olsun ki, Allah onlarla savaşmayı sana helal kılmıştır.” Bunun üzerine o: “Hayır. Vallahi onlarla asla savaşmam.” dedi. O oruçlu iken yanına girdiler.” Urve dedi ki: “Osman, ev muhafızlığı konusunda Abdullah b. Zübeyr’i görevlendirmiş ve şöyle demişti: “Bana itaat edilmesi hususunda kimin üzerinde hakkım varsa o, Abdullah b. Zübeyr’e itaat etsin.”¹⁵⁶

İbn Sa’d’da geçen rivayette: “Hz. Osman’ın yanında yedi yüz kişi vardı. Şayet onları bıraksaydı Allah’ın izniyle onları yani asileri, bizim bölgemizden çıkarıncaya kadar kılıçtan geçirirlerdi. Evdekilerin arasında Abdullah b. Ömer, Hasan b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr de vardı.”¹⁵⁷

Medine’de bulunan sahabeden hiçbiri Hz. Osman’ın öldürüleceğine ihtimal vermiyordu. Ancak o asiler tarafından şehit edildi. Ve Müslümanların kendi aralarında savaşmalarına da razı olmadı. Ashab birçok defa onun öldürülmesine engel olmak istemiş,¹⁵⁸ ancak o buna karşı çıkmıştır.

İslam toplumunun başına ilk defa böyle bir hadise gelmekteydi. Dolayısıyla toplum bir halifenin öldürülebileceği ihtimalini göz önünde bulunduramamış ve asilerin evi kuşattıktan sonra Medine’yi daha önceki hadiselerde olduğu gibi terk edeceklerini düşünmüş olmalıydı.

¹⁵⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. 3, s. 75.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. 3, s. 76.

¹⁵⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. 3, s. 76.

¹⁵⁸ Ramazan Önal, “Hz. Osman’ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 3 (2019), s. 1314.

II. Hz. Ali'nin Muhasara Dönemindeki Fiilleri

Burada Hz. Ali'nin Hz. Osman'a tavsiyelerine dair bir başlığın açılmasının sebebi; Hz. Ali'nin Hz. Ebûbekir döneminden beri hilafetle ilgili meselelerde hep gündeme gelmesi ve Hz. Osman'ın halifeliği döneminde bilfiil meselelerin içerisinde bulunmasıdır. Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesi ve devamında yaşanan olaylar, ondan Hz. Osman'ın kanının talep edilmesine yol açmış ve bazı çevreler tarafından halifenin şehit edilmesi hadisesinde sorumlu olarak görülmüştür.¹⁵⁹

Hz. Osman ve Hz. Ali, Hz. Ömer'in vefatından sonra oluşturulan şûrâda halifelik için en güçlü iki adaydı. Şûrâya başkanlık eden Abdurrahman b. Avf şûrâ üyeleriyle görüşürken Hz. Osman'a kendisi halife seçilmezse kimin seçilmesini istersin sorusuna Hz. Ali'yi, Hz. Ali de aynı soruya cevaben Hz. Osman'ı söylemiştir.¹⁶⁰ Yani halifeliğin en güçlü iki adayı birbirlerini halifelik için uygun görmüşler ve bunu dile getirmekten de çekinmemişlerdir. Daha sonraki süreçte Hz. Osman halife seçilince Hz. Ali ona biat etmiş ve ona yeri geldiğinde destek olmuş, bazen eleştirmiş ve zaman zaman tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Ali uğraşlarına rağmen, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra birtakım suçlamalarla karşılaşmıştır.¹⁶¹ Onun olaylarla hiçbir ilgisinin bulunmadığı, sonrasında toplumun büyük kesimi tarafından halife olarak kabul edilmesinden ve kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Hz. Osman, kuşatma altına alınmasından evvel birçok olayda Hz. Ali'nin görüşüne başvurmuş veya kendisi gelerek halifeye tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Osman da Hz. Ali'nin görüşlerine önem vermekte ve onun uyarılarını büyük oranda dikkate almaktadır. Bazı konularda farklı bakış açılarına sahip olsalar da birbirlerinin değerlerini bilmekte ve saygı göstermektedirler. Hz. Ali Kur'an mushaflarının çoğaltılması hususunda Hz. Osman'a kızan bir Kûfeli'ye kızmış ve kendisinin de onun yerinde olsa aynı şeyi yapacağını ifade etmiştir.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 167.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 74; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 240.

¹⁶¹ Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, ss. 69-71.

İbnü'l-Esîr, Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebebiyet veren olayları aktarırken; ashabın duyduğu rahatsızlığı ve Hz. Ali'ye giderek Hz. Osman'la konuşmasını ve Hz. Ali'nin de onun yanına giderek ona yaptığı hitabını rivayet eder: "Müslümanlar bana gelip senin hakkında benimle görüştüler ve beni sana onlar gönderdiler. Kendileri de dışarıda bekliyorlar. Vallahi, sana ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Senin de bilmediğin bir şeyi biliyor değilim. Bilmediğin bir hususu sana ileticek ve onu sana bildirecek değilim. Benim bildiklerimi sen de biliyorsun. Herhangi bir bilgi senden gizli kalmış değildir ki onu sana bildirelim, senden gizli tuttuğumuz bir şey yok ki onu sana ileyim, senin dışında herhangi bir konuda bizim bir ayrıcalığımız ve özelliğimiz de yoktur. Sen Rasulullah (sav)'in sohbetinde bulunup ondan birçok şeyler işittin ve onun damadı oldun. İbn Ebî Kuhâfe senden daha üstün bir amel işlemiş değildir. İbn el-Hattâb da senin işlediğin hayırlardan daha üstün hayırlar işlemiş bir kimse değildir. Sen akraba olarak Rasulullah (sav)'e daha yakınsın. Sen hiç kimsenin erişemediği bir akrabalığa eriştin. Senden evvelki iki halife seni hiçbir konuda geçmiş değillerdir. Ey Osman, Allah'tan kork Allah'tan! Kendi nefisini Allah'tan sakındır. Vallahi senin gözlerin kapalı değildir ki sana bazı şeyleri göstereyim. Sen cehalet içinde değilsin ki sana bir şeyler öğretip duralım. Yol gayet açık ve bellidir. Dinin emirleri ve düsturları da gayet açık ortadadır. Ey Osman! Şunu çok iyi bil ki, Allah kullarının en üstünü ve faziletlisi adil bir halifedir. Öyle bir halife ki kendisi hidayete erer ve başkalarını da doğru yola iletir. Malûm olan sünnetleri ikamet eder ve terk edilmiş olan sünnetleri de tümüyle öldürür. Vallahi işte bunlar apaçık ve bellidir. İslam'ın sünnetleri dimdik ayaktadır ve belli ölçüleri vardır. Bid'atler de bellidir ve onların da ölçüleri vardır. İnsanların Allah katında en şerli ve kötü olanları ise dalalette olan ve insanları da dalalete sokan zalim devlet başkanlarıdır. Onlar bilinen sünnetleri öldürür, terk edilmiş bid'atleri de icra ederler. Ey Osman! Ben seni Allah'ın darbelerinden ve intikamından tahzîr ederim, senin uzak olmanı dilerim. Allah'ın azabı şiddetli ve elimdir. Ey Osman! Seni bu ümmet içinde öldürmeye ve ölüm kapısını açıp kıyamet gününe kadar bu ölüm kapısının devam etmesine sebep olacak bir devlet başkanı olmandan sakınmanı dilerim. Böyle bir devlet başkanı insanlara bu fitne elbisesini giydirir ve onları paramparça bir halde terk eder. Onlar da batılın gözlerini kapatmasından dolayı hakkı göremez olur. Bu batıl içerisinde dalgalar onları sürükleyip götürür ve onlar da bu batıl içerisinde yüzüp giderler." Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine Hz. Osman şöyle der: "Vallahi, senin bu söylediklerini söyleyen kimselerin kimler olduğunu anladım.

Vallahi, sen benim yerimde olmuş olsaydın sana böyle serzenişte bulunmaz ve kınamaz, seni böyle ayıplamazdım. And olsun, sen bir ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderseydin Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı gibi zayıf bir kimseyi barındırmış olsaydın, kesinlikle sana gelip böyle kınamalarda bulunmazdım. Muğîre b. Şu'be şu an burada değildir.” Hz. Ali: “Evet, değildir.” Hz. Osman: “Hz. Ömer onu görev başına getirmişti. “ deyince Hz. Ali: “Evet.” der. Hz. Osman: “Ben akrabam ve yakınım olan İbn Amir’i vali tayin ettim diye beni niye kınıyorsun?” Hz. Ali de şöyle der: “Ömer tayin ettiği valilerinden herhangi birisinin en ufak bir hatasını işittiği anda onu en ağır cezaya çarptırır ve sürekli olarak kulağının dibinde ona baskı yapardı. Fakat sen bunu yapmıyorsun. Bu konuda da biraz daha zayıf düştün ve akrabalarına karşı da yumuşak davrandın.” Hz. Osman ona: “Onlar aynı zamanda senin de akrabalarıdır.” diye karşılık verir. Hz. Ali: “Onlar akraba olarak en yakınlarımdır. Ancak fazilet ve hayır onlardan başkasındadır.” deyince, Hz. Osman ona şöyle sorar: “Muaviye’yi Hz. Ömer’in tayin ettiğini biliyor musun? Ben de onu görevde bıraktım.” Hz. Ali de buna karşılık: “Allah’ını seversen Muaviye’nin Ömer’in kölesi Yerve’nin Ömer’den korktuğundan daha çok Ömer’den korktuğunu bilmiyor musun?” deyince Hz. Osman: “Evet biliyorum.” diye cevap vermiştir. Hz. Ali devamla: “Fakat bugün Muaviye sana danışmadan bir sürü işler çeviriyor ve “Osman böyle emretti.” deyip duruyorken sen bunu biliyorsun fakat alıkoymuyorsun.” Daha sonra Hz. Osman halka hitap ederek kendisinden şikayetçi olunmamasını, Hz. Ömer’i eleştirmeye cesaret edemeyenlerin kendisini eleştirdiğini söyleyerek bundan vazgeçmelerini istemiştir.¹⁶² Buradan da anlaşılacağı üzere Hz. Ali, Hz. Osman’ın ashap arasındaki önceliğinin farkındadır ve onun değerini bilerek ona hitap etmektedir. İki büyük sahabenin birbirlerinden farklı düşünceleri ve bu konuda aralarında tartışmaları tabiidir. Buradan onların önceden beri birbirlerine rakip veya düşman olduklarını söylemek zorlama yorumdan öteye geçmemektedir.

Hz. Ali, Mısırlıların geri dönmesinden sonra Hz. Osman’ın yanına giderek şöyle söylemiştir: “Müslümanlara bir hitapta bulun. Onlar da Yüce Allah da senin kalbinde herhangi bir hilenin ve ayrılık fikrinin bulunmadığını bilsinler ve sana emaneti teslim etsinler. Şu anda bütün şehirler senin aleyhinde çalkalanıp duruyor. Bunu yap da birkaç gün sonra Basra’dan veya Kûfe’den bazıları çıkıp gelirse: “Haydi Ali, çık git, onları ikna

¹⁶² İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 156-58; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 277.

et.” demene gerek kalmayın. Eğer böyle yapmayacak olursan işte o zaman göreceğin gibi ben de seninle olan akrabalık bağlarımı koparmış ve senin bana olan hakkını hafife almış oluyorum.” Bunu üzerine Hz. Osman dışarı çıkıp insanları bir araya topladı ve onlara hitap etti. Ancak bu hutbe onlar arasında bazı karışıklıklara neden oldu. Konuşmasının sonunda şöyle tövbe ederek: “İlk öğüt alanlardan ve kendisine yapılan nasihati kabul edenlerdenim. Bundan dolayı Allah’tan mağfiret diliyor ve tövbe ediyorum.” Diyerek hiçbir ayrılığa razı olmadığını belirtti ve şöyle dedi: “Ben minberden indikten sonra, sizlerin ileri gelenleriniz gelsinler ve görüşlerini beyan etsinler. Vallahi aranızda bir köle dahi beni hakka iletcek olursa onun dediğini yerine getirir, bir köle gibi boyun eğer ve Allah’a giden yolun dışında hiçbir yolun olmadığını beyan ederim. Vallahi sizi arzu ettiğiniz gibi razı edeceğim ve Mervan’ı ve yakınlarını sizden uzaklaştıracağım, onları sizinle aramızda perde edinmeyeceğim.”¹⁶³ Bu olay Hz. Ali’nin Hz. Osman nezdinde ne kadar kıymetli olduğunu ve onu dinlediğini göstermesi açısından önemli bir olaydır. Ancak sonraki süreçte Mervan b. Hakem, Hz. Osman’dan habersiz olarak kalkmış ve insanlara bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma insanlar arasında büyük bir rahatsızlık uyandırmıştır. Hz. Ali bunu duyduğunda üzülmüş ve tekrar Hz. Osman’a giderek neden Mervan’a engel olmadığını, Mervan’ın kendisiyle istediği gibi oynadığını ve din konusunda da herhangi bir şekilde görüş beyan edecek adam olmadığını ona iletmiştir.¹⁶⁴

Hz. Ali Hz. Osman’ın halifeliği boyunca ona muhalif hareket etmek şöyle dursun, her işinde en doğrusu olması için uğraşmış ve sürekli olarak ona tavsiyelerde bulunmuştur. Fikir ayrılıklarından dolayı Hz. Osman’la aralarında anlaşmazlık çıkmış, Hz. Osman ona kendisini yalnız bıraktığını söylemiş ancak o, hep yanında olduğunu birçok işte onu iyi olana yönlendirmek için uğraştığını söylemiştir. Neticede Hz. Ali ona kızmış olmalı ki asiler tarafından evi kuşatılıp susuz kalıncaya kadar Hz. Osman’ın hiçbir işine karışmamıştır. Onun susuz kaldığını öğrenince de Hz. Talha’dan ona su götürmesini istemiştir. Böylece aralarındaki buzlar da erimiştir.¹⁶⁵

¹⁶³ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 170.

¹⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 172; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, C. 7, s. 285.

¹⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 173.

III. Asilerin Niyetleri ve Uygulamaları

Muaviye b. Ebû Süfyan'ın valilik yaptığı Şam dışında, Basra, Kûfe ve Mısır'daki gibi şehirlerde sesler yükselmeye başlamış ve Hz. Osman'a karşı tavır almalar baş göstermeye başlamıştı. Şam'da herhangi bir sıkıntının yaşanmamasının sebebi Muaviye'nin yürüttüğü siyaset ve yakın çevresinin de yanında olmasından kaynaklanıyordu. Ancak diğer şehirler kozmopolit yapıları ve farklı insan profilleri nedeniyle yönetilmesi daha zor şehirlerdi.

Hz. Ömer döneminde de valilerden rahatsızlık duyulmakta ve insanlar şikayette bulunmaktaydılar. Dört dörtlük bir yönetim olmasa bile valiler değiştirilerek toplumun isteği göz önünde tutulmakta ve ona göre hareket edilmekteydi. Burada insanların neden Hz. Ömer'e karşı Hz. Osman'a yaptıkları gibi doğrudan bir kalkışma ve isyan etme hareketi içinde olmadıkları sorusu bizi, Hz. Ömer'in şahsi kişiliğinin yanında, fetih hareketleri ve şehir yapıları gibi sebeplerin cevaplarını aramaya itmektir. Hz. Osman döneminde yaşanan sorunları ele alırken sadece halife üzerinden sorunları okumak yerine o dönemde ortaya çıkan asilerin ne amaçla ve hangi cesaretle bu gibi faaliyetlere giriştiklerini de bilmek yerinde olacaktır.

Basra ve Kûfe'de farklı meselelerden dolayı Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında vali değişiklikleri gerçekleşmiştir. Bu ya valilerin bireysel hatalarından dolayı ya da orada yaşayan halkın valinin uygulamalarından dolayı şikayet etmeleri ve bu sebeple valilerin değiştirilmeleri şeklinde olmuştur. Sürekli olarak vali değişikliği olan Basra, Kûfe ve Mısır gibi yerlerin sadece doğru yönetilemediğini söylemek ve bütün suçu yöneticilere atmak birçok farklı meseleyi ne yazık ki görmezden gelmek olacaktır. Çünkü bu bölgelerde yaşayan insanların ne amaçladığını, neye göre bu değişiklikleri istediklerini ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olayların hangi sebeplerle çıktığını bilmemek birçok noktayı eksik bırakacaktır.

Valiler ile ilgili sorunların önceki bölümde zikredilmiş olmasında dolayısıyla, yeniden valiler üzerinden buradaki başlığı ele almak gerekli görülmemekte, söz konusu şehirlerdeki insanların durumları hakkındaki rivayetleri aktararak değerlendirme yapmak daha isabetli görülmektedir.

Hız. Ömer, Kûfe halkının kendisini meşgul edip uğraştırdığını söylemiş ve oraya vali olarak kimin atanacağı konusunda kararsız kaldığını çevresiyle istişare etmiştir. Daha önce Sa'd b. Ebû Vakkas ve Ammar b. Yasir gibi şahsiyetlerin vali olarak görev yaptığı Kûfe'ye bu defa Muğire b. Şu'be vali olarak tayin edilmiştir.

Velîd. b. Ukbe Kûfe'de valilik görevini yürütürken hicri otuz yılında bir gencin katillerini cezalandırarak kısas uygulamıştır. Bu uygulamasından rahatsız olan katillerin akrabaları da Velîd'in peşine casus takıp açığını kollamaya başlamışlardır.¹⁶⁶ Daha sonra da Velîd'in içki içtiğine dair bir iddia ortaya atarak Hz. Osman'a şikayette bulunmuşlardır. Bu sebeple Hz. Osman onu görevden almış ve yerine Said b. Âs'ı vali olarak tayin etmiştir.¹⁶⁷ Velîd b. Ukbe ile bulunan Malik b. Haris en-Nehaî, Ebû Haşşe el-Gıfârî, Cündep b. Abdullah ve Cesseme b. Sa'b b. Cesseme de ona katılmışlardır. Bunlar aynı zamanda Velîd'le birlikte bulunan kimselerdir.¹⁶⁸

İbnü'l-Esîr'de geçen rivayette: "Said b. As Kûfe'ye gidince oradaki kimselere, valilik görevine istemediği halde getirildiğini ifade etmiş ve şöyle söylemişti: "Şunu biliniz ki fitne başını çıkarmış ve gözlerini açmış bulunuyor. Vallahi bu fitneyi mutlaka kahredeceğim ve kökünden söküp atacağım. Yoksa o beni yok edecektir. Bu konuda da kendimin murakıbyı da yine ben olacağım." Halka bu hutbeyi verdikten sonra Kûfelilerin durumlarını sorgulamaya ve araştırmaya başlamıştır. Daha sonra bu durumu Hz. Osman'a haber vermiş ve: "Kûfe halkının ıstırap içinde bulduklarını, şerefli ve üstün insanların kahredilip İslam'ın ileri gelen şahsiyetlerinin zillate uğratıldıklarını, buna karşılık buraya hakim olanların daha sefil kimseler ve bedevi Araplar olduğunu, üstün ve şeref sahibi kimselere iltifat edilmediğini, musibetlerin de bu insanların başından eksik olmadığını yazmıştır."¹⁶⁹ Said bu sözleriyle Kûfe'deki kimselerin durumları ve orada bulunan karışık durumu da anlatmaktadır.

Said b. As da vali olunca onlar hakkındaki görüşlerini Hz. Osman'a iletmış ve onların tamamıyla başıboş kimseler olduğunu ve Müslümanların önderlerinin önüne

¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 110-11.

¹⁶⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 547.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 113.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 113.

geçtiklerini haber vermiştir. Said b. Âs'ın: "Sevad-ı Irak Kureyş'in arka bahçesidir."¹⁷⁰ sözü, Kûfelileri kızdırmış ve rahatsızlıklarını Hz. Osman'a iletmişlerdir. Daha sonra sorun çıkararak bu kimseler Şam'a gönderilmiş ve Muaviye'nin onlar hakkında birtakım yorumları olmuştur.

Es-Savârî savaşı sırasında Muhammed b. Huzeyfe ve Muhammed b. Ebûbekir, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in Mısır valiliğinden memnun olmadıklarını ilk defa bu savaş sırasında dile getirmişler ve Hz. Osman aleyhinde konuşmaya başlamışlardır. Bu konuşmanın fitilini ateşleyen durum vali ile aralarında çıkan anlaşmazlık olmuştur.¹⁷¹

Onlar Hz. Osman'ın dinden dönüp tekrar Müslüman olan ve Hz. Peygamber (sav)'in öldürülmesini emrettiği ancak daha sonra Hz. Osman'ın himayesiyle atfedilen birinin nasıl valilik görevine getirilebileceğini sorgulamışlar, bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmeye ve böylece taraftar toplamaya başlamışlardır. Aynı şekilde Said b. Âs ve Abdullah b. Amir gibi kimselerin de valilik yapmasını eleştirmişlerdir. Abdullah b. Sa'd onların bu muhalefetlerinden dolayı gazveye giderken onlarla aynı gemiye binmek istememiş ve onlar da farklı bir gemiye binmişlerdir. Savaşta kendilerini geri çekmişler ve böyle bir valinin altında çalışılmayacağını söylemişlerdir. Abdullah b. Sa'd onları tehdit etmiştir. Ancak onlar bu davranışlarından vazgeçmemiş ve birçok kimse de onlara uyararak daha önce duyulmamış tarzda söylemlerde bulunmaya başlamışlardır.¹⁷² Onların bu muhalefeti Mısır'da asilerin cesaretlenmesine sebep olmuş ve Mısırlılar halifeye şikayetlerini bildirmek için Medine dışına kadar gelmişlerdir.¹⁷³

Burada Basra, Kûfe ve Mısır'da faaliyetler yürüten, Müslümanların farklı düşüncelerine ve İslam halifesine karşı isyan etmelerine sebebiyet veren Abdullah b. Sebe'den bahsetmek yerinde olacaktır. İbn Sebe Basra, Kûfe ve Mısır gibi şehirlerde gezerek Hz. Osman'ın değil de Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini söylemekte, onun Rasulullah (sav)'in yardımcısı olduğunu dile getirerek halifenin bulunduğu yeri haksız yere işgal ettiğini fikrini yaymaktadır. Bu ve benzeri fikirlerle insanlar Hz. Osman'ın artık

¹⁷⁰ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 2, s. 589.

¹⁷¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 3, s. 550.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 123-24.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 159.

azledilmesi gerektiğini düşünmeye başlamış ve bu amaçla Mısır'dan dört bin kadar kişiyle Medine dışında konaklamışlardır.¹⁷⁴

Hz. Osman, onların Medine dışında konakladıklarını duyunca insanlara hutbe vermiş ve şöyle demiştir: “Şikayetçi olanlar diyorlar ki, ben seferi namazını dört rekat kılmışım, oysa ki Rasulullah iki rekat kıldı. Ve yine diyorlar ki; Ebûbekir ve Ömer b. Hattab da iki rekat kıldı. Ama ben evimde oturup ikamet ediyorum. Bu sebeple bana misafirmiş gibi namaz kılmak vacip değildir. Bir de ayrıca Kur’an’ı da yaktığımı söylüyorlar. Şundan dolayı ki; Kur’an onların elinde azdı ve herkes benim Kur’an’ım doğrudur diyordu. Bense bunun üzerine hepsini toplattım ve düzelttirdim. Halkın eline doğrusunu verdim. Ellerinde yanlış olarak bulunanları yaktırdım. Yine bana; Mervan b. Hakem’i Rasulullah sürgün etti, sen onu nasıl affedip geri dönmesine izin verirsin ve yardımcın yaparsın diye soruyorlar. Doğrudur. Ancak, Rasulullah da Attâb b. Esîd’i Mekke’ye vali tayin etti. Henüz sakalı bile yoktu. Üsame b. Zeyd’e ordu komutanlığı görevini verdi. O da yirmi iki yaşındaydı. Bazı kişiler de ordu komutanlığını akrabalarına veriyorsun diyorlar. Ancak yüce Allah şöyle buyurur: “Rabbinizden korkun! Ve akrabalık bağlarınızı koparmaktan sakının. Allah her an sizi gözetlemektedir.”¹⁷⁵ Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Akrabalıklarından ötürü yakınlıkları olanlar, birbirlerine daha yakındırlar.”¹⁷⁶ Hz. Osman’ın bu açıklamaları, yaptığı filleri aslında bir dayanakla yaptığının ve keyfi davranmadığının bir göstergesidir. Her zaman yaptığı filleri, halife olduktan sonra da yapmaya devam etmiş ve bunda da herhangi bir beis görmemiştir. Burada önemli olan husus, Hz. Osman’ın yaptıklarından ziyade, gelen insanların ne amaçla geldikleri, ne amaçladıkları ve bazı kimseler tarafından nasıl aldatıldıklarıdır. Halifeliğinin başlangıcından itibaren aynı uygulamaları yapan Hz. Osman son dönemde eleştirilmeye başlanmış ve bu eleştiriler de sonradan Müslüman olmuş ve İslamî şuurun tam yerleşmediği kimseler tarafından yöneltmiştir.

Hz. Osman’ın bu sözlerden sonra Mısırlılar bu defa Kûfeliler ve Basralılarla birlikte geri dönmüşlerdir. Başlarında; Eşter en-Nehaî, Malik b. Eşcâ, Zeyd b. Şavhan, Abdullah b. Eşcâ gibi kimseler vardır. Mısırlılar Hz. Ali’yi, Basralılar Hz. Talha’yı ve

¹⁷⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 555-57.

¹⁷⁵ Nisâ, 4/1.

¹⁷⁶ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 558. Enfâl, 8/75

Kûfeliler ise Hz. Zübeyr'i istiyorlardı. Amaçları Hz. Osman'ı azletmek ve yerine bu üç sahabeden birini geçirmektir.¹⁷⁷

Daha sonraki süreçte Hz. Osman, Hz. Ali'nin yanına gelerek asilerle konuşup onları geri döndürmesini istemiştir. Hz. Ali de onlarla konuşmuş ve onların geri dönmesini sağlamıştır. Ancak Mervan, Hz. Osman'a: "Eğer Hz. Ali onların geri dönmesini sağlarsa işi Hz. Ali'den bilirler ve o da onları ben geri döndürdüm, der." diyerek halka konuşma yapması ve ellerinde onun azli için bir şey olmadığını söylemesini istemiştir. Hz. Osman da onun söylediğini yapmış ve bu sefer onu dinleyen asilerden bir grup kimse onu taşlamıştır. Hz. Ali de Hz. Osman'a gelerek Mervan'ı dinlememesini ve onun sürekli olarak ortalığı karıştırdığını söylemiştir. Hz. Osman tekrar insanlara bir konuşma yapmıştır.¹⁷⁸ Ancak Mervan buna karşı çıkmış ve insanlara, kendi işlerine bakmalarını söylemiş ve onlara hakaret etmiştir.¹⁷⁹ Daha sonra Hz. Ali'ye gelerek tekrar Mervan'ın söylediklerini haber vermişlerdir. O da Hz. Osman'a giderek Mervan'ı artık dinlememesini, söylediklerini yapmamasını ve onu uzaklaştırmasını söylemiştir. Hz. Osman da onun söylediklerini artık dinlemeyeceğini söylemiş ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i azlederek yerine Muhammed b. Ebûbekir'i vali olarak tayin etmiştir.¹⁸⁰

Asiler ikna edilerek geri dönüş yoluna çıkmışlardı. Mervan'a mı yoksa asilerden birine mi ait olduğu bilinmeyen ve Mısır'a giden Hz. Osman'ın kölesinin taşıdığı bir mektup asilerin eline geçmiştir. Mektupta asilerin cezalandırılması ve Mısır'da vali olarak Abdullah b. Sa'd'ın vali olarak kalmasını istediği yazmakta ve Hz. Osman'ın mührünü taşımaktadır.¹⁸¹ Asiler bu durum üzerine tekrar Medine'ye geri döndüler ve Hz. Osman'ın evini kuşatma altına aldılar. Hz. Osman'ın mektuptan mesul olduğunu söylediler. Ancak Hz. Osman mektupla hiçbir ilgisini olmadığını söyledi. Muhammed b. Mesleme de: "Evet, Osman doğru söylüyor bu Mervan'ın çevirdiği bir iştir." diyerek Hz. Osman'ın bu işte bir parmağının olmadığını söyledi.¹⁸²

¹⁷⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 559.

¹⁷⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 560.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 171.

¹⁸⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 561.

¹⁸¹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 561.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 175.

Ancak asiler bu mektubu kimin yazdığını ısrarla sordular ve: “Senin nasıl olur da böyle bir işten haberin olmaz. Sen ya yalan söylüyorsun ya da gerçekten doğru söylüyorsun. Eğer yalan söylüyorsan bizi böyle haksız yere öldürtmek istediğin için azledilmen gerekir. Yok eğer doğru söylüyorsan bu defa da bu şekilde zaafa düşmenden ve bu işleri çevirenlerden gaflet içine düşmenden, yakınlarının bu tarz kötülük içerisinde olmalarından ötürü bu işi bırakman gerekir. Biz böyle birisini görevde bırakamayız.” dediler. Hz. Osman onlara bu işi asla bırakmayacağını söyleyince bu defa: “Eğer bu tövbe ettiğin ilk günahın olsaydı kabul ederdik. Ancak senin sürekli olarak tövbenden geri döndüğünü görüyoruz. Biz sen görevden ayrılmadıkça ya da ruhumuz bedenimizden ayrılıncaya kadar buradan ayrılmayacağız. Eğer arkadaşların ve akrabaların bizi bu işten alıkoymaya kalkarsa bu işi neticeye vardırına kadar onlarla da çarpışırız.”¹⁸³ diyerek Hz. Osman’ı ve çevresindekileri tehdit ettiler. Onların bu kadar cüretkar davranmasının, Hz. Osman’ın onlara karşı herhangi bir karşılık vermemesinden dolayı olduğu da söylenebilir. Zira o: “Bu işten istifa etmek, Allah’ın hilafetini bırakmaktansa öldürülmek benim için daha tatlı ve daha sevimlidir. Sizi bu işten engelleyecek ve beni korumak için sizinle çarpışacak kimseler meselesine gelince, ben kesinlikle hiçbir Allah’ın kuluna sizinle çarpışması için emir vermem. Benim emrim dışında sizinle çarpışıp da sizden birini öldürecek kimse katildir. Eğer ben sizinle çarpışmak isteseydim bölge valilerimi buraya çağırır, kendimi muhafaza ederdim. Yahut da bu bölgelerden birine çıkıp gidebilirdim.”¹⁸⁴ şeklinde hitapta bulunmuş ve asilerle asla fiziki müdahaleye girişilmemesini emretmiştir.

Hz. Osman muhasara altındayken Medinelilerin toplanmasını emretmiş ve onlara bir konuşma yapmıştır: “Ey Medine halkı! Allahıısmarladık. Benden sonra hilafete en layık olanınızın geçmesini Allah’tan dilerim. Ey Medineliler! Siz, Ömer şehit edildiği anda, Allah’a dua edip de sizin için bir halife seçmesini ve sizi hayır üzere birleştirmesini istememiş miydiniz? Siz hak bilir ve haktan yana kimseler iken Allah’ın bu dualarınıza icabet etmeyeceğini mi zannediyorsunuz? Yoksa siz artık Allah’ın dinine ehemmiyet vermiyor ve henüz bu dinin sahipleri tefrikaya düşmemişken kimin yönettiğine aldırış etmiyor mu diyorsunuz? Veya Müslümanların danışarak halifelerini seçmelerini pek

¹⁸³ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 176-77.

¹⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 177.

hayırlı mı görmüyorsunuz? Allah, bu ümmet ona isyan ettiği zaman da yine bir araya gelip başlarına geçecek kimseyi seçmek konusunda istişare etmeleri için onları vekil tayin etmiştir. Yoksa siz Allah'ın benim sonumun nasıl olacağını bilmediğini mi zannediyorsunuz? Allah sizin hayrınızı versin. Sizler benim hayırlı bir geçmişimin olduğunu biliyor musunuz? Bu geçmişi Allah bana lütfetmiştir. Benden sonra gelen herkesin bu konudaki üstünlüğü kabul etmesi gerekir. Yavaş olunuz, sakın beni öldürmeye kalkışmayınız. Çünkü bir Müslümanın kanı ancak üç durumda helal olur; Evliyken zina eden kimse, imandan sonra küfre düşen kimse ve haksız yere adam öldüren kimse. Siz beni öldürecek olursanız kendi başlarınız üzerine kılıçları koydunuz demektir. Ayrıca bu fitne ve ihtilaf ebediyen aranızdan kaldırılmayacak bir fitne olarak kalacaktır.”¹⁸⁵ Hz. Osman fitnenin ne aşamada ve kimlerin ona karşı bir girişim içerisinde olduğunu bilmekteydi. Bu sebeple Medine halkını da onlara karşı uyarılmış ve böyle bir durumun içine dahil olmamalarını istemiştir. Halihazırda Medine'deki Müslümanlar asilere karşı gelebilecek durumdaydılar. Fakat Müslümanların birbirleriyle savaşmasını istemeyen Hz. Osman böyle bir şeye en başından itibaren karşı çıkmaktaydı. Hz. Osman yine de cesaret eksikliğine sahipti gibi suçlamalara maruz kalmıştır.¹⁸⁶ Onun şehit edilmeden önce müslüman kanının dökülmesini istememesi, sonucunda da şehit edilebileceğini bilmesine rağmen bunda ısrarcı olması ondan yüksek bir şecaatin olduğunu göstermiştir.

Hz. Osman'ın yaptığı bazı şeylerden rahatsız olan Medinelilerden bir kısım da şöyle cevap verdi: “Ömer'in şehadetinden sonra Müslümanların istişarelerinden ve seni görev başına istişare neticesinde getirdiğinden söz ettin. Vallahi Allah'ın takdir ettiği her şey mutlaka hayırlıdır. Ancak Allah bu kullarını seninle imtihan etmiştir. Senin Rasulullah (sav) ile birlikte bulunman ve bu konuda ilk olanlardan olmandan söz etmene gelince; gerçekten sen bu iş için son derece ehil bir kimseydin, fakat bilmediğin bir sürü işler yaptın. Biz de hakkı yerine oturtmadıkça seni bırakmayız, çünkü fitnenin her gün büyümesinden korkuyoruz. Bir Müslümanın kanı üç şekilde akıtılabilir demene gelince; biz Allah'ın kitabında başka kimselerin kanının da akıtılabileceğinin ifade edildiğini görüyoruz. Kur'an'da yeryüzünde fesat çıkaranların, Müslümanlara karşı isyan edenlerin

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 179.

¹⁸⁶ Osman Dertli, *Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 112.

veya azgınlık edenlerin öldürülebileceği zikredilmektedir. Hakkı men edip haktan başka bir şey için savaşılan kimseler de aynı şekilde öldürülür. Sen de gerçekten azıttın, hayrı engelledin ve hayrın dışında başka şeylerle uğraştın. Ayrıca haksızlık yapan kimseleri de kendinden uzak tutmak için çalışmadın. Buna karşı sen emirliği bize karşı bir koz olarak kullandın. Bu makamı bize karşı kullanan adamlar ve bizimle bu konuda çarpışmak isteyenler vardır. Bu da senin bu göreve yapışıp durmandan ileri geliyor. Eğer sen bu görevden ayrılacak olursan onlar da bizimle çarpışmaktan vazgeçerler.” Bu sözleri duyan Hz. Osman Medinelilerin dağılmasını istemiş onlar da evlerine geri dönmüşlerdir. Hz. Osman’ın yanında ise Hz. Hasan, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Talha, Abdullah b. Zübeyr ve diğer gençler kalmıştır.¹⁸⁷

Daha sonraki süreçte asiler birçok kimsenin kendilerine katılmasıyla daha fazla güç bulmuşlar ve Hz. Osman’la aralarına girerek onun su içmesine dahi engel olmuşlardır. Hz. Ali ve Rasulullah (sav)’in zevcesi Ümmü Habîbe ona su götürmek istemişler ancak asiler buna da engel olarak onlara müsaade etmemişlerdir.¹⁸⁸ Bu ve benzeri hadiselerden de anlaşılacağı üzere isyancılar ilk zamanlar sözünü dinledikleri Hz. Ali’nin dahi isteklerine ehemmiyet vermemişler ve onu geri çevirmişlerdir. İsyancılar Hz. Osman’ın Medinelilere asilerle asla savaşmamasını söylemesinden de cesaret alarak kendi hakimiyetlerini kurma konusunda cesaretlenmişler ve kendi bildiklerini okumaya başlamışlardır.

Hz. Osman’ın evini kuşatma altına alan isyancılar Hz. Osman’ın nasihatlerine¹⁸⁹ rağmen onu dinlememişler ve onun ne namaz kıldırmasına ne de yanına kimsenin girmesine müsaade etmişlerdir. Hz. Âişe Hac için yola çıktığında Muhammed b. Ebûbekir’e de kendisiyle birlikte gelmesini söylemiş ancak o bu isteğini geri çevirmiştir. Hz. Âişe de bunun üzerine: “Vallahi eğer gücüm yetseydi bu adamları yapmak istediklerinden alıkoymaya çalışırdım.”¹⁹⁰ demiştir.

Asiler Hz. Osman’ın kapısında beklemeye devam ettiler. Halifenin valilerinden yardım isteyerek kendilerine karşı harekete geçmesinden korkan isyancılar Hz. Osman’ın

¹⁸⁷ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 179-80.

¹⁸⁸ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 180.

¹⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 181.

¹⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 181.

öldürmek üzere harekete geçtiler.¹⁹¹ Mervan ve beraberindekiler Hz. Osman'ı savunmak için uğraştılar ve asilerle savaştılar. Ancak asiler onları bertaraf etti ve Hz. Osman'ın bulunduğu yere ulaştılar. Bu esnada Hz. Osman, Kur'an okumaktaydı. Muhammed b. Ebûbekir, Hz. Osman'ın üzerine atılarak sakalından çekiştirdi ve onu öldürmek istedi Hz. Osman: "Baban seni bu halde görseydi razı olur muydu?" diye sorunca vazgeçti ve geri döndü.¹⁹²

Mısırlılardan Kinâne b. Bişr, Hz. Osman'a halifeliği bırakmasını söylemiştir. Ancak Hz. Osman halifelik gömleğini kendisine Allah'ın giydirdiğini söyleyerek bu işi bırakmayacağını dile getirmiştir. Kinâne b. Bişr de bunun üzerine Hz. Osman'ı şehit etmiştir.¹⁹³ Hz. Osman, hicretin otuz beşinci senesinde, Zilhicce ayının on sekizinde cuma günü şehit edilmiştir.¹⁹⁴ Hz. Osman'a yardım etmek için Basra, Kûfe, Şam ve Mısır'dan gelen askerler Medine yakınlarına varmışlar ancak onun şehit edildiğini öğrenince tekrar geriye dönmüşlerdir.¹⁹⁵

IV. Şehadetin Oluşturduğu Şok

Hz. Osman şehit edildikten sonra onu şehit edenlerden biri: "Ey Talha! Osman'ı öldürdük." diye bağırdı. Amacı Talha b. Ubeydullah'ı da onlarla birlikteymiş gibi göstermekti.¹⁹⁶ Asiler Hz. Osman'ın defnedilmesine müsaade etmemişlerdi. Halifenin cenazesi üç gün bekledi. Cübeyr b. Mut'im ve beraberindekiler onun defnedilmesi için Hz. Ali'nin isyancılardan müsaade almasını sağladılar ve onu gece vakti gizlice defnettiler.¹⁹⁷ Asilerin bu davranışı Medine'ye ne kadar hakim olduklarını ve Müslümanların ne kadar çaresiz kaldıklarını gösterir. Muhasara altındayken halifenin hiçbir isteği karşılanamadığı gibi vefat ettikten sonra da cenazesi üç gün boyunca ortada bırakılmıştır. Rivayetlerde şehit edildikten sonra cesedine işkenceler yapıldığını dair bilgiler de mevcuttur.¹⁹⁸

¹⁹¹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 562.

¹⁹² Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 564.

¹⁹³ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 564.

¹⁹⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 565; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 187.

¹⁹⁵ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 565.

¹⁹⁶ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 564.

¹⁹⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 565.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 185-87.

Asiler Hz. Osman'ı öldürme konusunda ittifak etmişler ancak ondan sonra halife olacak kimse konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hz. Ali'ye Mısırlılar, Zübeyr b. Avvam'a Kûfeliler ve Talha b. Ubeydullah'a da Basralılar gelerek halife olmasını istemişler ancak onlar bu teklifleri reddetmişlerdir.¹⁹⁹ Asiler Hz. Osman'ı şehit ettikten sonra Hz. Ali'ye gelerek ona biat etmek istemişlerdir. Hz. Ali bu teklifi reddederek: "Sakın buna tevessül etmeyiniz. Benim vezir olmam emir olmamdan çok daha hayırlı olur." diyerek onları reddetmiştir. Ancak onlar kendisine biat etmedikleri sürece hiçbir şey yapmayacaklarını söylemişler ve böylece onu ikna etmeye çabalamışlardır.²⁰⁰ Müslümanlardan da bir grup Hz. Ali'ye gelerek: "İslam'ın başına gelen bu felaketi ve bu bedevi halktan çektiğimiz işkence ve eziyetleri görüyorsun. Onun için sana biat edelim." demişlerdir. Çünkü Hz. Ali en başından beri halifeliğin en güçlü adaylarından biridir. Ancak o bu teklifi kabul etmeyerek: "Beni bırakınız da bir başkasına gidiniz. Biz öyle bir durumla karşı karşıyayız ki, bunun bir sürü yanları ve yönleri vardır. Bu öyle bir görevdir ki, insanların kalplerini bu konuda birleştirmek ve onların akıllarını bir noktada toplamak mümkün değildir."²⁰¹ Hz. Ali bu sözleriyle; Hz. Osman döneminde ortaya çıkan karışıklıkları, Müslümanların dağılmış bir vaziyette olmalarını ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan fitne ortamını kastediyor olmalıdır. Zira bu süreçten itibaren gerçekten de İslam devletini idare etmek çok zor bir durumdur. Çünkü her kafadan ayrı bir ses çıkmakta ve kimse ortak paydada buluşmaya yanaşmamaktadır.

Hz. Ali'nin bu teklifi reddetmesine karşılık Medineli müslümanlar: "Hay Allah senden razı olsun. Bizim ve dolayısıyla İslam'ın içinde bulunduğu durumu görmüyor musun? Fitnenin hangi noktaya ulaştığına dikkat etmiyor musun? Peki bütün bunlara karşılık Allah'tan korkmuyor musun?" deyince, Hz. Ali onların sözlerine cevaben: "Peki, sizin dediğiniz olsun. Yalnız şunu biliniz ki, ben size bu konuda icabet ettim ve bildiklerimi uygulayacağım. Beni bu konuda yalnız bırakacak olursanız ben de aynen sizden bir fert gibi davranır, o zaman başa geçireceğiniz kimseye en çok itaat eden ve onun sözünü en çok dinleyen birisi olurum." demiş ve bu konuda onlarla anlaşarak bulunduğu yerden ayrılmıştır.²⁰²

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 197.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 195.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 197.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, ss. 197-98.

Hız. Ali ilk önce Müslümanların ileri gelenlerinin kendisine biat etmesini ve herkesin bu konuda ittifak etmesini istemiş ve bunu şart koşarak halife olacağını bildirmiştir. Müslümanlar da bunu kabul etmiş ve Talha b. Ubeydullah Malik b. Haris, Zübeyr b. Avvam ise Hukeym b. Cebele tarafından çağırılmış ve onlar da Hız. Ali'ye biat etmişlerdir.²⁰³

Asilerin halifelik için ısrarı ve halife belirleme çabaları, Medine'de Müslümanların ileri gelenlerinin değil de isyancıların kontrolü elinde bulundurduğunun bir göstergesidir. Medine'deki müslümanlar da sonraki süreçte asilerin: "Eğer halife tayin edilmezse hepimizi öldürürüz." şeklindeki tehdidinden korkmuşlar ve Hız. Ali'ye halife olması için ısrarda bulunmuşlardır. O ilk başta bu teklifi kabul etmemiş, yoğun ısrarlar neticesinde herkesin onun halifeliğinde ittifak etmesini şart koşarak ve Müslümanları tek bir noktada birleştirme gayesiyle bunu kabul etmiş ve dördüncü halife olarak biat almıştır.

V. Toplumun Şaşkınlığı ve Eylemsizlik

Rasulullah (sav) vefat ettikten sonra toplumda oluşan şaşkınlık, benzer şekilde Hız. Osman vefat ettikten sonra da meydana gelmiştir. Nitekim Hız. Peygamber (sav) vefat ettiğinde birçok yerden irtidat haberleri gelmeye başlamış Müslümanlar ve imanı zayıf olan kimseler ne yapacaklarını bilemez bir duruma gelmişlerdir.²⁰⁴ Hız. Ebûbekir vefat etmeden evvel Hız. Ömer'i halife olarak ilan etmiş²⁰⁵, Hız. Ömer ise şûrâ oluşturma yoluna gitmiş²⁰⁶ ve üçüncü halife de bu yolla seçilmiştir. Ancak Hız. Osman şehit edildikten sonra, kargaşa ortamında Müslümanlar ne yapacağını bilememiş, yönetim bir bakıma asilerin eline geçmiştir. Bu sebeple Müslümanlardan kimisi şehri terk etmiş kimisi de evinden dışarı çıkmamıştır.²⁰⁷

Hız. Osman'ın şehit edilmesine kadar varan hadiseler yumağının baş aktörleri olan Mısırlı isyancılar, Hız. Ali'ye gelerek kendisinin halife olmasını istediler, ancak o bu teklifi reddetti. Çünkü halifenin ilan edilmesi için bu işe yön verecek sağduyulu

²⁰³ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 568.

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 1991, C. 2, s. 314.

²⁰⁵ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 408.

²⁰⁶ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, ss. 519-20.

²⁰⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 564.

kimselerin olması gerekmektedir. Ancak Medine'ye asiler hakimdi ve her şeyi kontrol ediyorlardı.²⁰⁸ Kimse de bu duruma tam manasıyla sesini çıkaramadı.

Bu şaşkınlık ortamında, asilerin tehditleri ve Medinelilerin bundan kaynaklı ısrarları gölgesinde, Hz. Ali halife olmayı kabul etmiştir. Ancak bunu kabul ederken ilk olarak Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi önde gelen sahabelerin de kendisine biat etmesini, herkesin ittifakıyla halife kabul edilmesini şart koşmuştur. Bu şartlar kabul edildikten sonra fitne ortamının gölgesinde dördüncü halife Hz. Ali olmuştur.²⁰⁹ Anlaşılan müslümanların içinde bulunduğu durumu aşmaları ve içlerinden birini halife olarak ilan etmeleri bile asilerin eliyle olmuştur.

Sonraki süreçte Hz. Ali asilerin hakim olduğu ortamdan tam olarak kendini arındıramamış ve birçok defa onların yönlendirmeleriyle veyahut tehditleriyle hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu ve benzeri sebepler onun neden ilk başta halifeliğe tam olarak istekli olmadığını da açıklamaktadır.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, C. 3, s. 195.

²⁰⁹ Taberî, *Tarih-i Taberi*, C. 3, s. 568.

SONUÇ

Hz. Osman dönemi fitne olayları Müslümanların en çok konuştuğu ve tartıştığı hadiseleri içinde barındırmaktadır. Bu dönemde yaşanmış meseleleri değerlendirirken dikkat edilmeye çalışılan husus; meselenin sadece Hz. Osman ve onun eylemleri üzerine odaklanılarak açıklanmasını doğru bulmayarak, o dönemde yaşanan pek çok olayın ve durumun değerlendirmeye katılmasıdır. Zira tarihsel bir dönemi değerlendirirken sadece bir şahsiyet üzerinden olayları anlamaya çalışmak yetersiz olacaktır.

Fitne olayları değerlendirilirken, Hz. Osman döneminde meydana gelmesinden dolayı, ağırlıklı olarak halifenin yapmış olduğu hatalı uygulamalar, akraba ve kabilesine yönetimde fazla yer vermesi, kendi akrabalarından atamış olduğu valilerin yanlış uygulamaları, yönetimde sıkı tedbirler almaması ve benzeri hususlar ön plana çıkarılarak, karışıklıkların Hz. Osman'ın yetersiz yönetiminin doğal bir sonucu olduğu şeklinde çıkarımda bulunulduğu görülmektedir.

Ancak yapılan bu çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı üzere büyük bir toplumsal kargaşanın bir kişinin tasarruflarıyla oluştuğunu söylemek hem bilimsel ve objektif bir yaklaşım olmaz hem de insaf sınırlarını zorlar. Bu nedenle meseleyi tarihi derinliğe ve toplumsal genişliği içerisinde ele alma zarureti doğmaktadır.

Bu konuda yapılabilecek tespitlerden biri karışıklık, isyan gibi olayların ilk defa Hz. Osman döneminde ortaya çıkmadığıdır. Zira daha Hz. Peygamber (sav) hayatta iken münafıkların çıkardığı huzursuzluklar ve komplolar, ganimet taksimlerinde yaşanan memnuniyetsizlikler gibi pek çok problem ortaya çıkmıştı. O'nun vefatına yakın zamanda ise yalancı peygamberler, merkezi otoriteye isyan eden bedevi kabilelerin zuhur ettiği görülmüştür.

Hz. Ebûbekir döneminde irtidat hadiseleri bastırıldıktan hemen sonra fetihlerin başlaması ile birlikte problem çıkarabilecek zümreler büyük fetih hareketinin bir parçası olmuşlardır. Bu, önemli bir görev icra etme noktasında onları tatmin etmenin yanında meşguliyetleri dolayısıyla içlerinde taşıdıkları olumsuz düşünce ve eleştirileri sergile fırsatı bulamamalarını da sağlamıştır. Nitekim zaman zaman ortaya çıkan eleştiri ve tatsızlıklar halifeler tarafından çözüme kavuşturulmuş ve fütuhâtın akışı içerisinde

kargaşa ve isyana dönüşme durumu oluşmamıştır. Bu durum Hz. Osman'ın ilk yılları için de geçerlidir.

Fetihlerin bir noktada belirli bir doygunluğa ulaşarak durması sonucu toplumda var olan ve ötelenen pek çok problem gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Çünkü düşmana karşı Müslüman topluluklar arasında, onları birleştiren yönler ortaya çıkarırken, düşmanın olmadığı sulh zamanlarında aralarında ayrılık çıkaracak meseleler gündeme gelmeye başlamıştır.

Bu durumun Hz. Osman zamanında meydana gelmesi, bütün sorumluluğun ona yüklenmesine sebep olmuştur. Halbuki olaylar anlatılırken bir kesimi haklı, bir kesimi haksız çıkarmak gibi bir gayret içerisine girmekten ziyade, Müslümanlar arasında öne çıkan ve herkesçe üstünlüğü kabul görmüş kimselere yaklaşımın daha itinalı olması gerekmektedir. Ashabın önde gelen şahsiyetlerini siyasi çıkar peşinde koşan, bir takım menfaatler için bilerek yanlış uygulamalara tevessül eden kimseler gibi görmek yerine, onlara gereken değerin verilmesi, hukuklarının korunması ve kişisel meziyetlerinin hesaba katılarak olaylardaki gerçek rollerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Meseleyi bir kişinin eylemlerinin sonucu görme tutumundan vaz geçerek, olayların gelişmesine zemin hazırlayan toplumsal yapı, toplumsal dönüşüm, insan faktörü, İslam topraklarının genişlemesi, farklı kültürlerin devlete dahil olması, kontrolün merkezden uzaklaşması gibi faktörlerin de ele alınması elzem olmaktadır. İlave olarak İslam toplumunun; siyaset, devlet ve yönetim açısından yeni tecrübeler yaşadığını ve zamanla oturacak bir yapıda bazı aksaklıkların meydana gelmesinin doğal olduğunu da kabul etmek ve göz önünde bulundurmak gerekir.

Son söz olarak genelde tarihsel olaylar özel de ise fitne hadiselerinin, belirli yönler öne çıkarılarak ele alınmasının indirgemeci bir yaklaşım olacağını ve meseleyi anlama noktasında sıkıntılar doğuracağını öne sürerek yapılan bir araştırmanın, bu problemi çözme iddiası taşıması düşünülemez. Dolayısıyla bu çalışmayı, konuyu doğru anlama noktasında atılmış mütevazı bir adım olarak değerlendirmek ve bu alanda daha geniş bir perspektiften ve çok yönlü yapılacak araştırmalara ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- AHMED CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, 1. b., İstanbul: Elips Kitap, 2013.
- AKAY Nejdet, *Hız. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- ALGÜL Hüseyin, *İslâm Tarihi*, 4 cilt, 1. b., İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997.
- APAK Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*, 4 cilt, 8. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- , “Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları*, C. 4, S. 4 (2005).
- AVCI, CASİM, “Kûfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, C. 26.
- AVCI Casim, Recep ŞENTÜRK, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, C. 24.
- AZİMLİ Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -3 Hz. Osman*, 5. b., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- BAKIR Abdulhalik, “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, C. 5.
- BARLAK Hasan, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, C. 3.
- ÇAĞRICI, MUSTAFA, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, C. 13.
- DEMİRCAN Adnan, “Üçüncü Halife Osman’a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî’nin Cevapları”, *İSTEM*, S. 8 (2006).
- DERTLİ Osman, *Hız. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

- DEVELLİOĞLU Ferit, “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- HALKIN Leon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- HANÇABAY Halil İbrahim, “Hz. Osman’ın Halife Seçilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 58 (2014).
- HİZMETLİ Sabri, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1 (1986).
- İBN HALDUN, *Târîhu İbn Haldun el-Müsemmâ Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Men 'Âsarahüm men Zevi's-Şâni'l-Ekber*, 2. Cilt, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001.
- İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, 15 cilt, çev. Keskin Mehmet, 1. b., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İBN SA'D, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 11 cilt, ed. Adnan Demircan, 2. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslam Tarihi El-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, 12 cilt, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- , *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 8 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- KILIÇ Ünal, “Kûfelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2002).
- KUBAT Mehmet, “Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 4 (2006).
- LÖK Adem, “İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1 (2014).
- ÖNAL Ramazan, “Hz. Osman’ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 3 (2019).
- SALLÂBÎ Ali Muhammed, *Üçüncü Halife Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Ayhan Ak, 5. b., İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- SAMİ Şemseddin, “Kamus-ı Türki Latin Harfleriyle Osmanlıca - Türkçe Sözlük”, ed. Raşit Gündoğdu, Ebul Faruk Önal, Niyazi Adıgüzel, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2011.

- SÖYLEMEZ M. Mahfuz, “Hz. Osman Döneminde Yaşanan Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kufe Örneği”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3 (2003).
- ŞANVERDİ Abdurrahman, *İlk Üç Halife Döneminde Siyasi, Sosyal ve Dini Etkisi Yönüyle Hz. Ali*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- TABERİ Muhammed b Cerir, *Tarih-i Taberi*, 4 cilt, çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007.
- TOMAR Cengiz, “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 52 cilt, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, C. 29.
- TOPALOĞLU Fatih, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- VAROL M. Bahaüddin, “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, S. 6 (2005).
- WATT W. Montgomery, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz, 1. b., İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001.
- WELLHAUSEN Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, 1. b., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.